

Tartu Ülikool

Sotsiaalteaduste valdkond

Psühholoogia instituut

Tuuli Lepland

**ALTERNATIIVSETESSE TEOORIADESSE USKUMISE SEOSSED SUBJEKTIIVSE
HEAOLU, POLIITILISTE VAADETE JA SOTSIAALMAJANDUSLIKU
OLUKORRAGA**

Magistritöö

Juhendaja: Liisi Ausmees, *PhD*

Läbiv pealkiri: Alternatiivsuse psühholoogilised ja sotsiaalsed korrelaadid

Tartu 2021

ALTERNATIIVSETESSE TEOORIADESSE USKUMISE SEOSD SUBJEKTIIVSE HEAOLU, POLIITILISTE VAADETE JA SOTSIAALMAJANDUSLIKU OLUKORRAGA

Lühikokkuvõte

Antud töö eesmärgiks oli kaardistada alternatiivsetesse teooriatesse uskumise üldist levimust Eestis ning uurida selle võimalikke indiviiditasandi psühholoogilisi ja sotsiaalseid korrelaate. Vandenõu- ja pseudoteaduslikesse teooriatesse uskumist mõõdeti Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaalaga (ATUS). Subjektiiivset heaolu (eluga rahulolu ja emotsionaalset kogemust) mõõdeti Eluga Rahulolu Skaalaga ning Positiivse ja Negatiivse Afektiivsuse Skaalaga (PANAS; negatiivne ja positiivne afektiivsus eraldi). Isiksuseomadusi (neurootilisus, ekstraversus, avatus kogemusele, sotsiaalsus, meelekindlus) mõõdeti Kümneväitelise Isiksuseküsimustikuga. Poliitilisi vaateid mõõdeti vasak-parem skaala ja 12 väitega, mis kirjeldasid erinevaid poliitilisi seisukohti. Sotsiaalmajanduslike ja demograafiliste näitajate puhul võeti arvesse inimese haridustaset, sissetulekut ja vanust. Valimisse kuulus 326 inimest (48.2% naised, keskmine vanus 32.2 aastat, $SD = 11.3$). Töö tulemustest selgus, et alternatiivsetesse teooriatesse uskumine on seotud madalama sotsiaalmajandusliku staatuse (haridustase, sissetulek), madalama subjektiivse heaoluga, kõrgema vanusega ning parempoolsete vaadetega. Käesolev töö annab kinnitust teooriale, et eksisteerib uskumuslik mõttemaailm, mille järgi nii vandenõuteooriatesse uskumine kui ka pseudoteaduslikesse teooriatesse (sh üleloomulikesse jõududesse) uskumine on sarnased nähtused, mis on omavahel seotud.

Märksõnad: alternatiivsed teooriad, vandenõuteooriad, pseudoteadus, subjektiivne heaolu, Suur Viisik, poliitilised vaated, sotsiaalmajanduslik staatus

BELIEF IN ALTERNATIVE THEORIES IN RELATION WITH SUBJECTIVE WELL-BEING, POLITICAL VIEWS AND SOCIOECONOMIC STATUS

Abstract

The aim of this study was to investigate belief in alternative theories, its prevalence in Estonia and possible psychological and social correlates on individual level. Belief in conspiracy and pseudoscientific theories was measured with Belief in Alternative Theories Scale. Subjective well-being (life satisfaction, emotional status) was measured using Satisfaction With Life Scale and Positive and Negative Affect Schedule. Big Five personality characteristics (Neuroticism, Extraversion, Openness to Experience, Agreeableness, and Conscientiousness) were measured using Ten Item Personality Inventory. Political views were measured with left-right scale and 12 statements about different political opinions. In regards to socioeconomic status, level of education, income and age were taken into account. There were 326 participants (48.2% women, mean age 32.2, $SD = 11.3$) in this study. Results showed that belief in alternative theories is related to lower socioeconomic status (level of education, income), lower subjective well-being, older age and right-wing views. Present study confirms belief mindset theory, according to which both belief in conspiracy theories and belief in pseudoscientific theories (including supernatural forces) are similar phenomena that are connected.

Keywords: alternative theories, conspiracy theories, pseudoscience, subjective well-being, Big Five, political views, socioeconomic status

Sissejuhatus

Vandenõuteooria definitsioon

Vandenõu on kahe või enama tähtsa osapoole poolt teostatud salaplaan. Vandenõu eesmärgiks on saada majanduslikku ja poliitilist võimu, rikkuda õigusi ja sõlmitud lepinguid, varjata tähtsaid saladusi või muuta olulisi institutsioone (Pigden, 1995). Vandenõuteooriad on inimeste ettekujutlused selliste plaanide olemasolust, sõltumata sellest, kas need on tegelikult olemas või mitte. Vandenõuteooriate puhul osutub probleemiks see, et antud informatsiooni esitatakse tõena, eirates avalikkuse poolt aktsepteeritud tulemusi või teadust (Lewandowsky et al., 2013). See-eest osad vandenõuteooriad on osutunud tõeseks, näiteks 1972. aasta Watergate'i afäär, mil USA Demokraatliku Partei hoonetest varastati tähtsaid dokumente ning kuulati pealt telefone. Kriminaalset tegevust üritati varjata, kuid hiljem selgus, et selle taga oli president Nixoni administratsioon (Schudson, 2004). Kriminaalseid salaplaane on raske varjata, seetõttu need ka tihti ebaõnnestuvad. Kuid kui vandenõu nurjub või tuleb päevavalgele, siis sellesse puutuvat teavet ei saa enam kutsuda vandenõuteooriaks, sest vandenõu oli sellisel juhul tegelik sündmus, mis maailmas toimus, mitte salaplaan, mis võibolla eksisteerib, kuid mille olemasolu pole täiesti kindel (Levy, 2007). Antud töös aga keskendutakse sellele, mil määral inimesed ise usuvad, et ühiskonna eest varjatakse olulisi plaane ning mitte sellele, kas vandenõud tegelikkuses eksisteerivad või mitte.

Vandenõuteooriad ja pseudoteadus

Vandenõuteooria on uskumus, et avalikkuse eest varjatakse ühiskonna muutmise või mõjutamise plaane. Varjamise taga on teatud grupp saladuslikke ja pahatahtlikke tegelasi, kes töötavad vandenõu nimel koos (Van Prooijen, 2018). Pseudoteaduslik teooria on uskumus mingist materiaalsest fenomenist, mida peetakse teaduslikuks, kuigi seda pole teaduslikult võimalik tõestada (Lobato et al., 2014). Esmapilgul võivad need kaks tegurit tunduda väga erinevad, kuid neil on mitmeid sarnasusi. Esiteks pseudoteaduse uskujad kasutavad sageli vandenõuteooriaid, et toetada enda arvamusi ning vastupidi vandenõuteooriate uskujad kasutavad pseudoteaduslikke arusaamu enda toetuseks. Lisaks sellele on retoorilised strateegiad nende teooriate kaitsmiseks mõlema puhul sarnased. Näiteks pseudoteaduse üheks kriteeriumiks võiks lugeda erakordsete väidete esitamist ilma kindlate tõenditeta – samamoodi võiks kirjeldada ka vandenõuteooriaid.

Samuti ühendab neid tegeliku teaduse/tulemuste/tõe eiramine millegi alternatiivse kasuks (Lewandowsky et al., 2013; Lobato et al., 2014).

Viimasel ajal on antud teemas uuritud sellist nähtust nagu „konspiratsiooniline mõtlemine“ (*conspiracy thinking/mindset*; Brotherton et al., 2013; Douglas et al., 2019; Uscinski & Parent, 2014). On avastatud, et inimesed, kes usuvad teatud vandenõuteooriat, on alid uskuma ka teisi vandenõuteooriaid, isegi siis, kui teema on täiesti teine (Douglas et al., 2019). Samuti on leitud tugevaid seoseid vandenõudesse ja pseudoteadusesse (sh üleloomulikesse jõududesse) uskumise vahel (Lewandowsky et al., 2013; Lobato et al., 2014). Seega, võib-olla ei eksisteeri „konspiratsiooniline mõtlemine“, vaid laiemalt „uskumuslik mõtteviis“ (*belief mindset*; Van Prooijen, 2018). Ning mõistetavalt peaks eksisteerima teatud sarnasused nende inimeste vahel, kes on rohkem valmis uskuma alternatiivseid teooriaid.

Alternatiivsete teooriate levik

Tänapäeval paistab vandenõu olevat kõikjal, alustades planeet Maa kujust ning lõpetades koroonaviirusega seotud erinevate uskumustega. Interneti tõttu saab väga kiiresti inimesteni jõuda igasugune teave, sealhulgas valeteave (Vosoughi et al., 2018). Selle tõttu võib jääda mulje, et vandenõu- ja pseudoteaduslikud teooriad on pigem uus nähtus. Kuid teadlased Uscinski ja Parent (2014) tõestasid, et see nii pole. Nad analüüsisid üle 100 000 kirja, mis saadeti tähtsatele Ameerika Ühendriikide ajalehtedele 1890. aastast 2010. aastani. Uurijad leidsid, et juba 1890. aastal puudutasid paljud saadetud kirjad alternatiivseid ideid ning selliste kirjade hulga määr ei tõusnud aastatega palju (Uscinski & Parent, 2014). Inimajaloost võib leida mitmeid viiteid alternatiivsete teooriate levikule, näiteks juba 64. aasta Rooma suure põlengu tulemusel levisid rahva seas ideed, et põleng oli tahtlikult imperaator Nero poolt korraldatud (Brotherton, 2015). Keskaja nõiajahid ning 18. sajandi Illuminaatide ühingu saladuslikud plaanid kuuluvad samuti vandenõuteooriate leviku alla (Van Prooijen & Douglas, 2018). Sarnaseid ideid on leitud ka väljaspool Lääne kultuurimaailma, näiteks osades Aafrika riikides (sh Namiibia, Tansaania) levivad teooriad modernse tehnoloogia kahjulikkusest (West & Sanders, 2003). Antud näited tõestavad alternatiivsete ideede universaalsust. Samuti on tähtis aspekt, et alternatiivsed teooriad levivad eriti hästi just stressirohketel aegadel (sh looduskatastroofid, terrorism, sõda; Van Prooijen & Douglas, 2018), näiteks praeguse aastatuhande alguses toimunud 11. septembri terrorirünnakud (9/11),

mille tulemusel levivad siamaani ideed sellest, kes võisid olla korraldajad ja kuidas see toimus. Antud juhtumid tõestavad, et alternatiivsed teooriad on inimeste loomulik vastus ebakindlatele aegadele (Brotherton, 2015; Van Prooijen & Douglas, 2017).

Ehkki vandenõu- ja pseudoteaduslikud teooriad ning nende levik pole uus nähtus, on nende populaarsus viimastel aastatel palju kasvanud (Romer & Jamieson, 2020). 2014. aasta uuringu kohaselt ligi pooled Ameerika Ühendriikide kodanikud usuvad vähemalt ühte vandenõuteooriat (Oliver & Wood, 2014). Erinevate Euroopa riikide (sh Suurbritannia, Prantsusmaa, Ungari, Saksamaa, Rootsi) 2018. aasta uuring näitas, et umbes kolmandik rahvast usub, et valitsus varjab tõde immigratsiooni teemal (University of Cambridge, 2018). 2020. aastal tehti 25 erinevas riigis suur uuring alternatiivsete teooriate levikust ning leiti, et märkimisväärne osa rahvast usub erinevaid vandenõuteooriaid. Näiteks oli poolehoid suur teoorial, mis väidab, et koroonaviiruse suremuse hulka on meedias suuresti liialdatud. Nii usuvad näiteks 60% Nigeeria vastanutest, 40% Kreeka, Poola ja Mehhiko ning ligi kolmandik itaallastest ja sakslastest (Henley & McIntyre, 2020). Alternatiivseid teooriaid aitab hästi levitada sotsiaalmeedia, näiteks on leitud, et populaarsel sotsiaalmeediaplatformil Twitter levivad valeuudised palju kiiremini kui tõde nende uudsuse ja huvitavuse tõttu (Vosoughi et al., 2018). Alternatiivsed teooriad osutuvad eriti populaarseks just ebakindlatel aegadel, sest need pakuvad kindlat selgitust, millesse uskuda (Shahsavari et al., 2020; Van Prooijen & Jostmann, 2013). Ning ammu pole olnud ebakindlamat aega, kui seda oli 2020. ja on 2021. aasta (United Nations, 2020). Koroonaviiruse levik on toonud palju muutusi inimeste igapäevaellu, mis on omakorda mõjutanud inimeste vaimset tervist. Stressitasemed on tõusnud, sest kardetakse haigestumist, ollakse sageli füüsiliselt eraldatud lähedastest inimestest ning muretsetakse majandusliku olukorra üle (paljud on ka töö kaotanud) (Pillay & Barnes, 2020; United Nations, 2020). Samuti on hiljuti leitud, et pikka aega karantiinis olek on tõstnud depressiooni- ja ärevushäirete levikut (Tang, 2020).

Alternatiivsete teooriate levimisel on mitmeid võimalikke tagajärgi. Esiteks on tähtis välja tuua, et tagajärjed ei pea alati olema negatiivsed. Tänu nendele võib inimene hakata vaidlustama riiklikke organisatsioone, mis omakorda sunnib viimaseid olema läbipaistvam. Lisaks võib peale kummalisi sündmusi inimeste kahtlev dispoitsioon olla just see, mis toob tõe päevavalgele (Swami & Coles, 2010). See tähendab, et alati ei pea alternatiivsed teooriad olema valed, ajaloos on mitmeid näiteid, kus need on saanud hoopis tõeks (nt Watergate'i afäär). Kahjuks aga on teooriate leviku puhul

tegemist pigem negatiivsete tagajärgedega. Kuna teooriad osutuvad tihti valeks, siis nende uskumine võib viia inimesi eksiteele ning osutada vahel isegi ohtlikuks (nt maski mittekandmisel on suurem oht haigestuda). Teooriate tuum on sageli seotud ka pahatahtlike eelarvamustega teatud gruppide vastu (Douglas et al., 2019). Äärmuslikel juhtudel võib sellest välja kujuneda vägivaldne käitumine, näiteks holokausti üheks põhjuseks võib kindlasti lugeda halvloomulisi vandenõuteooriaid juutide kohta (Facing History and Ourselves, 2017). Samuti võivad teooriad õõnestada püüdlusi lahendada tähtsaid probleeme (nt kliimasoojenemise eitajad) (Van Prooijen, 2018). Selle tõttu on tänapäeval ja edaspidi väga oluline uurida, mis mõjutab alternatiivsuse levikut ning mis iseloomustab neid indiviide, kes on altimad uskuma.

Alternatiivsetesse teoriatesse uskumise põhjused

Erinevatesse vandenõu- ja pseudoteaduslikkesse teoriatesse uskumine on rahva seas liialt laialt levinud, et seda pidada patoloogiliseks (Oliver & Wood, 2014; Sunstein & Vermeule, 2009; Van Prooijen, 2018). Üks moodus fenomeni kirjeldada on jagada seletused kaheks: emotsionaalne ja kognitiivne selgitus (Van Prooijen, 2018). Emotsionaalse seletuse kohaselt juhivad inimesi alternatiivsete teooriate poole hirmu ja ebamäärasuse tunded. Evolutsioonipsühholoogid on välja toonud enesesäilitamise instinkti, mille kohaselt inimesed on ettevaatlikud ebakindlates olukordades (Neuberg et al, 2011). Näiteks pikk objekt muru sees võib olla nii madu kui ka puuoks. Evolutsiooniliselt on inimesele kasulik eeldada, et see on madu, sest siis on eksimisel väiksemad tagajärjed, kui eeldada, et muru sees on oks. Seetõttu ebakindlates olukordades inimesed eeldavad halvimat (Neuberg et al, 2011; Van Prooijen & Van Vugt, 2018). Alternatiivsed teooriad tihti annavadki halvima seletuse keerulisele olukorrale – näiteks kohutav sündmus ei saa olla kõigest õnnetus või üksikute inimeste tegu, vaid selle taga on terve suur vandenõu, millel on vaid saladuslikud ja pahatahtlikud motiivid (nt John F. Kennedy 1963. aasta atentaat; Van Prooijen, 2018). Teine seletus teooriate uskumisele on kognitiivne. Suurte sündmuste puhul eeldavad inimesed, et sellel on ka suured põhjused (LeBoeuf & Norton, 2012). Näiteks väljatoodud presidendi atendaadi puhul on paljudel inimestel raske uskuda, et selle taga oli vaid üks inimene. Kuna see oli niivõrd tähtis sündmus, siis seda peaks ka põhjustama tähtis agent. Nii emotsionaalse kui kognitiivse seletuse tuumaks on inimeste vajadus mõista ja aru saada ohtlikest olukordadest ühiskonnas (LeBoeuf & Norton, 2012; Van Prooijen, 2018).

Hirm ja ebakindlustunne kutsuvad esile erinevaid kognitiivseid protsesse, mis omakorda mõjutavad uskumist teooriatesse (Van Prooijen & Douglas, 2018; Van Prooijen & Van Vugt, 2018). Näiteks illusoorse mustritaju kontseptsioon: inimesed näevad tähendusrikkaid seoseid ka seal, kus neid ei ole. Inimestel on automaatne kalduvus otsida keskkonnast mustreid. Kuid sageli toimuvad sündmused juhuslikult, mis paneb inimesi eksima. Näiteks tehes eksperimenti, kus osalejad peavad ennustama mündiviske järjestust – osalejad ei oska täielikku juhuslikkust ennustada, näiteks kui kolm korda on tulnud juba kiri, siis tihti ennustatakse, et tuleb kull, kuigi tõenäosus sellele on 50% nagu iga viskega (Van Prooijen & Van Vugt, 2018). Juba 1985. aasta uuringus leiti, et inimesed, kes usuvad rohkem paranormaalsusesse, on ka halvemad tõenäosuse ülesannetes, kus pidi hindama, kas tulemus on või ei ole juhuslik (Blackmore & Troscianko, 1985). Pärast seda on antud tulemust palju testitud ning on leitud, et alternatiivsusesse uskujaid ja mitte-uskujaid eristab võime ära tunda kokkusattumusi (Van Prooijen, 2018).

Juhuslikkus tuleb mängu ka faktori tuvastamise kontseptsioonis. Selle kohaselt on inimestel tendents tunnistada tahtlikkust teiste tegudes. Näiteks võib inimene vihastuda ilma peale, kui tema puhkusel hakkab sadama. Samuti võib inimene hakata eeldama, et see on märk universumist (näiteks äkki peakski puhkuse ajal tuppä jääma). Paljud üleloomulikud uskumused toetuvadki agentsuse tuvastamisele (Imhoff & Bruder, 2014). Näiteks usk vaimudesse tähendab usku sellesse, et surnud inimestel eksisteerib veel mingi agentsus koos soovide ja vajadustega. Sama lugu on ka alternatiivsete teooriatega, kus väga tähtsaks aspektiks on just põhjuslikkus – nt lennuki allakukkumine ei olnud õnnetus, vaid keegi põhjustas selle (Imhoff & Bruder, 2014; Van Prooijen, 2018; Van Prooijen & Van Vugt, 2018).

Uskumist mõjutavad ka rühmadevaheliste konfliktide omadused (Lamberty & Imhoff, 2018a). Esiteks kui palju inimene identifitseerib teatud grupiga. Tugeva seose puhul tuntakse suuremat muret, kui keegi grupist langeb ohvriks ning ollakse vähem aktsepteerivad teiste gruppide suhtes. Identifitseerimine kindla grupiga (nt rahvus) võib tõsta kahtlust teiste gruppide osas, mis omakorda inspireerib alternatiivsete teooriate teket (Douglas et al., 2017). Teise omadusena on tähtis oht, mida tuntakse teiste gruppide (v.a. enda grupi) osas (Lamberty & Imhoff, 2018a). Ehk vandenõuteooriaid luuakse ainult nende gruppide osas, mille suhtes tuntakse reaalset ohtu enda grupi vastu. Selle tõttu on teooriate sihtmärgiks sageli poliitikud: nad on enamikele väline grupp,

kellel on palju võimu ning võimalusi mõjutada kodanike elu (Douglas et al., 2017; Van Prooijen, 2018).

Alternatiivsetesse teoriatesse uskumist on võimalik seletada ka vajadusega rahuldada erinevaid motivatsioone, mida saab antud teemas jagada kolmeks (Douglas et al., 2017). Esiteks episteemiline motivatsioon, mis väljendab asjadest arusaamise vajadust. Inimesed tihtipeale ei salli ebamäärasust ning on soov leida tähendust ka juhuslikes sündmustes (Douglas et al., 2017; Forgas & Baumeister, 2019). Alternatiivsed teooriad pakuvad võimalust uskuda kindlaid veendumusi ka ebamääraolukordades. Samuti on antud teooriaid raske ümber lükata, sest uskujad eeldavad, et need, kes üritavad teooriatele vastu vaielda, osalevad ka vandenõus (Lewandowsky et al., 2013).

Teiseks on eksistentsiaalne motivatsioon, mille järgi vajatakse elu üle kontrolli- ja turvalisusetunnet. Alternatiivsete teooriate poole võidakse pöörduda, kui tuntakse ohustatuna ja/või tuntakse, et elu üle pole kontrolli (Douglas et al., 2017; Forgas & Baumeister, 2019). Sellistes teoriatel on teada, kes on ohtlikud ja kahepalgelised inimesed ning mis ohtu nad põhjustavad. Kontrollikao puhul võivad alternatiivsed teooriad pakkuda tuge, sest antud ideed annavad võimalust uskuda midagi alternatiivset, ehk sellist, mis ei kuulu tavaellu, kus tuntakse kontrollikadu (Bost & Prunier, 2013). Kolmandaks on sotsiaalne motivatsioon, mille kaudu üritatakse säilitada endast või enda grupist positiivset kuvandit. Alternatiivsed teooriad võimaldavad uskujal süüdistada välisgruppi halbades tagajärgedes. Saab võrrelda välisgrupi halbu ja saladuslikke tegusid enda grupi (sh iseenda) võimekuse ja aususega (Douglas et al., 2017; Forgas & Baumeister, 2019; Raihani & Bell, 2019).

Alternatiivsetesse teoriatesse uskumise teemas on uuritud ka inimeste erinevaid mõtlemisstiile. On leitud, et alternatiivsete teooriate aluseks on enamjaolt intuiitivne mõtlemisstiil (võrdluseks analüütilisega) (Swami et al., 2014; Van Prooijen & Douglas, 2018). Intuiitivse mõtlemisstiili puhul lähtutakse rohkem sisetundest, analüütilise stiili korral kaalutletakse pikemalt antud informatsiooni üle (Gervais & Norenzayan, 2012). Kuigi alternatiivsed teooriad võivad vahel osutada väga keeruliseks (nt 9/11 seletuste puhul arutletakse nii ehitiste konstruktsiooni kui ka terase sulamistemperatuuri üle), on nende lähtepunkt tavaliselt intuiitivne. Need saavad üldiselt alguse sisetundest, et midagi on antud sündmuses valesti ning on vaja leida asitõendeid, et kinnitada enda tunnet. Uuringud näitavad, et analüütilise mõtlemisviisi eelistamine on seotud

inimestega, kes on vähem vastuvõtlikumad erinevate alternatiivsete seletuste osas (Forgas & Baumeister, 2019; Van Prooijen, 2018).

Kõigele eelnevale lisaks on tähtis ära märkida, et alternatiivsete teooriate teema on paljudele inimestele lihtsalt huvitav (Brotherton, 2015). Ei pea kindlat teooriat uskuma, et siiski tunda huvi selle vastu. Kuid huvi võib muutuda uskumiseks, kui leitakse selleks piisavalt mõjuvaid põhjusi. Alternatiivsetesse teooriatesse uskumine sisaldab endas sageli koodide lahendamist, märkide leidmist ning saladuste paljastamist, mis on paljudele ahvatlev tegevus (Nattrass, 2012). Samuti on uskujal võimalik olla üks esimesi, kes teab tõde, enne kui see avalikkuseni jõuab, ehk on võimalus olla eriline. Lisaks võimaldab omapärastesse ideedesse uskumine elada maailmas, mis on tavaelust palju huvitavam, näiteks maailm, kus Atlantis siiani eksisteerib vee all ning Marsil elavad tulnukad (Brotherton, 2015; Thompson, 2008).

Alternatiivsetesse teooriatesse uskumine ja subjektiivne heaolu

Subjektiivne heaolu puudutab nii inimese emotsionaalset seisundit kui ka eluga rahulolu (Diener, 1984). Emotsionaalse seisundi puhul võetakse arvesse nii positiivset kui negatiivset afekti. Eluga rahulolu on kognitiivne hinnang enda elule üldiselt (Shin & Johnson, 1978). Subjektiivse heaolu puhul on tähtis ka hindaja subjektiivsus ehk lähtutakse enda isiklikust kriteeriumist (Margolis et al., 2018).

Alternatiivsed ideed levivad eriti stressirohketel aegadel, seetõttu on leitud seos alternatiivsetesse teooriatesse uskumise ja inimese ärevustaseme vahel (Egorova et al., 2020). Näiteks on täpsemalt leitud, et juba tudengite eksamieelne ärevus muudab neid vandenõuteooriate suhtes vastuvõtlikumaks, sest kõrgem ärevustase võib vähendada analüütilist mõtlemist (Grzesiak-Feldman, 2013). Lisaks ärevusele on kõrgem alternatiivsusesse uskumise tase seotud selliste negatiivsete emotsionaalsete seisunditega nagu ebakindlustunne ja kontrollikadu (Van Prooijen & Douglas, 2018). Samuti on leitud seoseid uskumise ja madalama enesehinnangu ning madalama eluga rahulolu taseme vahel (Chen et al, 2020a; Galliford & Furnham, 2017; Swami et al., 2011). Alternatiivsed teooriad (ning eriti vandenõuteooriad) näevad maailma tihti väga süngena, seega on mõistetav, et nendesse uskujad on ka pessimistlikuma maailmapildiga (Abalakina-Paap et al., 1999; Cichocka et al., 2015).

Alternatiivsetesse teooriatesse uskumine ja isiksuseomadused

Käesolev töö kasutab isiksuseomaduste uurimisel Suure Viisiku teooriat. See on väga populaarne ja laialdaselt kasutusel olev teooria isiksuse uurimiseks (McCrae & John, 1992; Roccas et al., 2002). Selle järgi eristatakse inimeste isiksuses viit erinevat faktorit: ekstraversus, neurootilisus, meelegendus, sotsiaalsus ja avatus kogemusele (McCrae & Costa, 1987). Ekstraversus väljendab inimese seltsivus- ja aktiivsustaset ning selle tuumaks on positiivsed emotsioonid (vastand on introvertsus). Neurootilisus väljendab kalduvust kogeda negatiivseid emotsioone (vastand on emotsionaalne stabiilsus), meelegendus organiseeritust ja distsiplineeritust, sotsiaalsus sõbralikkust ja kaastundlikkust ning avatus kogemusele inimese uudishimu ja leidlikkuse taset (Roccas et al., 2002).

Alternatiivsete ideede uskumise teema puhul on avastatud statistiliselt oluline seos kahe Suure Viisiku isiksusejoonega - sotsiaalsusega negatiivne seos (Bruder et al., 2013; Swami & Furnham, 2012) ja omadusega avatus kogemusele positiivne seos (Orosz et al., 2016; Swami et al., 2016). Alternatiivsete teooriate puhul umbusaldatakse ning kahtlustatakse sageli teisi halbades tegudes, mis on omane pigem madala sotsiaalsuse tasemega inimestele. Samas aga nõuavad alternatiivsed ideed teatud avatust teistsugustele mõtele ning intellektuaalset uudishimu, mis on omane kõrge avatuse tasemega inimestele (Swami et al., 2010; Swami et al., 2011). Ülejäänud kolme isiksuseomadusega (ekstraversus, neurootilisus, meelegendus) pole enamik uuringuid tähtsat seost leidnud (Brotherton et al., 2013; Lamberty & Imhoff, 2018b). Osades uuringutes on leitud vaid väike seos uskumise ja neurootilisuse vahel (Swami et al., 2016). Väike seos võib tuleneda sellest, et neurootilisus on positiivses seoses inimese ärevustasemega (Chen et al., 2020b), mis omakorda mõjutab inimeste usku vandenõu- ja pseudoteaduslikesse teooriatesse (Egorova et al., 2020; Grzesiak-Feldman, 2013).

Alternatiivsetesse teooriatesse uskumine ja poliitilised vaated

Tänapäeval on poliitiliste vaadete uuringutes laialdaselt kasutusel vasak-parem skaala (Bauer et al., 2016). Selle järgi paiknevad kõigi inimeste poliitilised vaated skaalal, kus ühel pool otsas on äärmuslik vasakpoolsus ning teisel pool äärmuslik parempoolsus (Hanel et al., 2018). Vasakpoolsus lähtub liberaalsetest ja progressiivsetest ideedest (nt õigus aborti teha), parempoolsus konservatiivsetest ideedest (nt õigus tulirelva omada) (Bauer et al., 2016).

Vasakpoolsuse eesmärgiks on egalitaarsem ühiskond, parempoolsus pooldab hierarhilisemat ühiskonda (Ott, 2019). Poliitiline äärmuslikkus on vasak-parem skaala otstes paiknemine, ehk inimene identifitseerib väga tugevalt kas vaid vasakpoolsete ideedega (vasakäärmuslus) või vaid parempoolsete mõtetega (paremäärmuslus) (Van Prooijen & Krouwel, 2019).

Alternatiivsete teooriate teemas uuritakse tihti selle seoseid poliitiliste vaadetega (Imhoff & Bruder, 2014). See on ka loomulik, sest paljud on märganud poliitilise äärmusluse ja alternatiivsuse leviku üheaegset trendi. Tihti käivad need käsikäes – ei saa nimetamata jätta Donald Trumpi ning tema kiindumust vandenõuteooriate levitamisse (Hornsey et al., 2020). Sageli on leitud seosed alternatiivsusesse uskumise ja parempoolsuse vahel (Galliford & Furnham, 2017; Lamberty et al., 2018). Kuigi osad uurijad on samuti väitnud, et pigem on seos poliitilise ekstremismiga üldse (st ka äärmuslikult vasakpoolsed usuvad rohkem konspiratiivseid ideid) (Krouwel et al., 2017; Van Prooijen et al., 2015). Poliitiliselt ekstreemsematel on pigem must-valge mõtlemine (nt vastaspoolel on ainult halvad kavatsused) ning nad eelistavad lihtsaid lahendusi keerulistele poliitilistele probleemidele. Selline „maailma lihtsamaks mõtlemise“ plaan töötab hästi ebakindlatel aegadel (Van Prooijen et al., 2015) ning sarnast plaani pakuvad sageli ka alternatiivsed teooriad.

Alternatiivsetesse teooriatesse uskumine ja sotsiaalmajanduslik staatus

Sotsiaalmajanduslik staatus ning demograafilised tunnused (nagu sugu, vanus, haridustase, sissetulek, elukoht) mõjutavad väga palju inimese elu. Need tunnused mängivad rolli nii subjektiivse heaolu kui ka poliitiliste vaadete kujunemisel (Ballew et al., 2020; Daraei & Mohajery, 2012; Eroglu et al., 2009). Eelnevad uuringud näitavad trendi, kus ühiskonnas vähemsoodsama positsiooniga inimesed on altimad uskuma vandenõu- ja pseudoteaduslikke teooriaid (Abalakina-Paap et al., 1999; Swami et al., 2011; Uscinski & Parent, 2014). Täpsemalt on leitud seoseid näiteks madalama haridustasemega (Douglas et al., 2016; Georgiou et al., 2019). Kõrgema haridustasemega inimesed kasutavad üldjuhul rohkem analüütilist mõtlemisviisi (võrreldes intuitiivse mõtlemisviisiga), mis aitab olla vähem vastuvõtlikum alternatiivsetele ideedele (Forgas & Baumeister, 2019). Ka madalam sotsiaalmajanduslik staatus (sh sissetulek, elukoht) näitab seost alternatiivsusesse uskumisega (Krouwel et al., 2017; Van Prooijen, 2016). Ebaõigluse tundmine ühiskonnas võib panna uskuma, et kõrge positsiooniga inimesed viivad läbi

vandenõusid nende kahjuks (Uscinski & Parent, 2014). Teiste demograafiliste tunnustega (sugu, vanus) pole enamikes uuringutes sarnaseid statistiliselt olulisi tulemusi leitud (Darwin et al., 2011; Lobato et al., 2014). Mõned uuringud on avastanud teatud tendentse, näiteks 2020. aastal leiti, et koroonaviiruse vandenõuteooriate uskujate seas oli meeste osakaal suurem (Cassese et al., 2020). Vanuse puhul on leitud nii positiivseid (Swami, 2012) kui ka negatiivseid (Douglas et al., 2016) statistiliselt olulisi seoseid. Sellised tulemused on aga antud teemas pigem erandid.

Töö eesmärk ja hüpoteesid

Töö eesmärgiks on kaardistada alternatiivsetesse teooriatesse uskumise üldist levimust Eestis ning uurida selle võimalikke indiviiditasandi psühholoogilisi ja sotsiaalseid korrelaate. Täpsemalt on plaanis uurida alternatiivsetesse teooriatesse uskumise seoseid inimese subjektiivse heaolu, isiksuseomaduste ning poliitiliste vaadetega.

Antud töö sihiks on välja selgitada, kas eksisteerivad teatud sarnasused nende inimeste vahel, kes on valmis uskuma selliseid teooriaid. Kuigi eelnevaid uuringuid antud teemal on üllatavalt vähe, on siiski osasid tendentse mitmes uuringus märgatud. On avastatud positiivne korrelatsioon Suure Viisiku isiksusejoonega avatus kogemusele (Orosz et al., 2016; Swami et al., 2016) ning negatiivne seos sotsiaalsuse omadusega (Bruder et al., 2013; Swami & Furnham, 2012). Samuti on leitud seos alternatiivsetesse teooriatesse uskumise ja madalama enesehinnangu ning heaolu vahel (Chen et al., 2020a; Galliford & Furnham, 2017; Swami et al., 2011). Oluline on välja selgitada, kas alternatiivsetesse teooriatesse uskumine on Eesti valimil seotud sellega, kui rahul oma eluga ning kui õnnelik inimene üldiselt on. Põhjuslikku seost ei võimalda korrelatsioonuring küll kindlaks teha, kuid tulemused võivad vihjata sellele, kas rahulolematumad ja õnnetumad inimesed on alternatiivsete seletuste (sh vandenõuteooriate) uskumise osas vastuvõtlikumad/haavatavamad, võrreldes nendega, kes on oma eluga suhteliselt rahul.

Poliitilised vaated peegeldavad suures osas inimese üldisi seadumusi või hoiakuid. Nende põhjal tehakse mitmeid otsuseid, näiteks käiakse valimas ja see omakorda võib mõjutada ühiskonda tervikuna. Nagu eespool kirjeldatud, võib alternatiivsete teooriate levik olla seotud kas parempoolsete vaadetega (Galliford & Furnham, 2017; Lamberty et al., 2018) või poliitiliste vaadete äärmuslikkusega üldiselt (Krouwel et al., 2017; Van Prooijen et al., 2015). Käesoleva uurimistöö üheks eesmärgiks on uurida, kas Eesti valimis on alternatiivsetesse seletustesse

uskumine seotud sotsiaalset elu või majandust puudutavate vaadete/seisukohtade ja nende äärmuslikkusega.

Sotsiaalmajanduslikke ja demograafilisi tunnuseid (nagu vanus, haridustase, sissetulek ja elukoht) on antud teema puhul oluline arvesse võtta, sest need mängivad mõningast rolli nii subjektiivse heaolu kui poliitiliste seisukohtade puhul. Haridustase seostub näiteks allikakriitilisusega - madalama haridustasemega inimene ei pruugi märgata viise, kuidas fakte moonutatakse, sest seda pole talle õpetatud (nt ülikoolis õpitakse adekvaatsete allikate kasutamist uurimistöo kirjutamisel). Samuti on eelnevalt leitud korrelatsioon alternatiivsetesse ideedesse uskumise ja madalama haridustaseme (Douglas et al., 2016; Georgiou et al., 2019) ning madalama sotsiaalse staatuse vahel (Krouwel et al., 2017; Van Prooijen, 2016). Kui antud tunnuste potentsiaalset mõju ei ole statistilistes mudelites kontrolli alla võetud, võib see viia ekslike järeldusteni.

Tänapäeval on erinevad pseudoteaduslikud ja vandenõuteooriad laialdaselt levinud. Tegemist on olulise teemaga, mida uurida, sest väärinfo levimisel võivad olla tõsised tagajärjed. Lisaks võivad vandenõuteooriad palju ühiskonnaelu mõjutada, näiteks muuta eelarvamusi teatud inimrühmade suhtes. Seetõttu on oluline mõista, mis neid inimesi iseloomustab, kes taolisi seletusi suuremal määral usuvad. Teema uudsus peitub juba selles erilises ajas, kus me elame. Koroonaviirus on mõjutanud kõigi elusid ning toonud igapäevaellu segadust ja hirmu (United Nations, 2020). Antud emotsioonid aitavadki levitada alternatiivseid teooriaid (Stein et al., 2021). Samuti on teemat maailmas ja eriti Eestis vähe uuritud - vandenõuteooriatesse uskumise temaatikat on küll käsitletud etnoloogia- ja ajakirjandusalaste uurimuste raames (nt Mägi, 2016; Suits, 2012), kuid Tartu Ülikooli elektrooniliste materjalide repositooriumis DSpace pole ühtegi empiirilist psühholoogia-alast uurimistööd, mis käsitleks vandenõuteooriatesse ja pseudoteadusesse uskumise seoseid psühholoogiliste ja sotsiaalsete näitajatega.

Hüpoteesid:

H1: Vandenõu- ja pseudoteaduslike teooriate uskumise ning eluga rahulolu vahel on statistiliselt oluline negatiivne korrelatsioon (ehk mida suuremal määral inimene alternatiivsetesse teooriatesse usub, seda madalam on tema eluga rahulolu tase).

H2: Alternatiivsetesse teoriatesse uskumine on statistiliselt oluliselt korreleeritud isiksuseomadustega sotsiaalsus ja avatus kogemusele.

2.1. Alternatiivsetesse teoriatesse uskumine on statistiliselt oluliselt positiivselt korreleeritud avatusega kogemusele.

2.2. Alternatiivsetesse teoriatesse uskumine on statistiliselt oluliselt negatiivselt korreleeritud sotsiaalsusega.

H3: Alternatiivsetesse teoriatesse uskumise tase on kõrgem neil, kellel on äärmuslikumad poliitilised vaated (nii vasak- kui paremäärmuslikud), võrreldes nendega, kelle vaated asetsevad vasak-parem skaalal keskkoha lähedal.

H4: Alternatiivsetesse teoriatesse uskumise tase on kõrgem madalama sotsiaalmajandusliku staatusega (st madalama haridustaseme ja sissetulekuga) inimestel võrreldes kõrgema sotsiaalmajandusliku staatusega inimestega. Samuti on alternatiivsetesse teoriatesse uskumine seotud kõrgema vanusega.

4.1. Nende tunnuste (haridustase, sissetulek, vanus) kontrolli alla võtmisel muutuvad alternatiivsetesse teoriatesse uskumise seosed subjektiivse heaolu, isiksuseomaduste ja poliitiliste vaadetega väiksemaks.

Meetod

Valim

Valimisse kuuluvad vabatahtlikud täisealised. Kokku osales uuringus 326 inimest. Neile lisaks osales veel 5 inimest, kuid nad osutusid alaealiseks, seega nende andmed said tulemustest eemaldatud. Vanuse ülempiiri polnud ning ei uuritud kindlat vanusegruppi.

Uuritavate vanusevahemik oli 18 kuni 86 eluaastat. Keskmine vanus oli $M = 32.2$ aastat ($SD = 11.3$ aastat). Mediaanvanus oli 29.0 aastat. Mehi osales uuringus kokku 167 (51.2%), naisi 157 (48.2%) ning inimesi, kes vastasid soo küsimuses „muu“, oli kokku 2 (0.6%). Põhiharidusega oli

16 osalejat (4.9%), keskharidusega 94 (28.8%), kutseharidusega 27 (8.3%), bakalaureusekraadiga 96 (29.4%), magistrikraadiga 81 (24.8%), doktorikraadiga 6 (1.8%) ja 6 inimest vastasid kõrgeima omandatud haridustaseme küsimuses „muu“. Peamiseks sissetulekuallikaks oli neljal osalejal (1.2%) hoiused, neljal (1.2%) investeringu tulud, kolmel (0.9%) pension, üheksal (2.8%) töötuse/koondamise hüvitis, 13-l (4.0%) mõni teine sotsiaaltoetus, 213-l (65.3%) tööpalk, 18-l (5.5%) sissetulek ettevõtjana (v.a. põllumajandus), kolmel (0.9%) sissetulek põllumajandusest, 27-l (8.3%) sissetulek teistest allikatest ja 32-l osalejal (9.8%) polnud personaalset sissetulekut. Viieteistkümne osaleja (4.6%) peamise elukoha (linna, küla, maapiirkonna) rahvaarv oli 1-100 elanikku, 12-l osalejal (3.7%) 101-1000 elanikku, 40-l (12.3%) 1001-10 000 elanikku, 29-l (8.9%) 10 001-50 000 elanikku, 79-l (24.2%) 50 001-100 000 elanikku ja 151 osalejat nimetas peamise elukohana (46.3%) üle 100 000 elanikuga linna.

Uuringusse kaasati inimesi veebi teel, kirjutades meililistidesse (erinevate ülikoolide üliõpilaste meililistid) ja erinevatesse sotsiaalmeedia foorumitesse (*Facebook*'i grupid, *Reddit*, *Para-web*). Üliõpilastel paluti uuringut edastada ka oma lähedastele ja tuttavatele. Eesmärgiks oli valimisse saada erineva hariduse, sotsiaalse tausta ja vanusega inimesi, et valim oleks võimalikult esinduslik.

Mõõtevahendid

Uuring koosnes kuuest küsimustikust, mis on allpool välja toodud (koos peamiste autorite/viidetega, väidete arvu ja hindamisskaalaga).

Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala

Tegemist on vandenõu- ja pseudoteaduslike teooriate uskumise uurimiseks projekti autorite poolt originaalselt loodud skaalaga. Eeskujuna võeti varasematest ingliskeelsetest skaaladest: *Conspiracy Mentality Questionnaire* (Bruder et al., 2013), *Generic Conspiracist Belief Scale* (Brotherton et al., 2013), *Conspiracy Mentality Scale* (Imhoff and Bruder, 2014) ja *Belief Survey* (Lobato et al., 2014) ning teemakohasest kirjandusest (Schmaltz & Lilienfeld, 2014; Southwell & Twist, 2002; Van Prooijen, 2018). Küsimustikus on 34 väidet, mida hinnatakse skaalal 1 (ei usu väitesse üldse) kuni 7 (usun täielikult). Väited jagunevad kolme gruppi: väited, mis näitavad üldist kallet konspiratsioonilisele mõtlemisele; väited, mis väljendavad kindlaid vandenõuteooriaid ning väited pseudoteaduslike teooriate kohta. Küsimustik on täies mahus olemas lisana (vt Lisa A).

Subjektiivne heaolu

Subjektiivset heaolu mõõdeti kahe erineva skaalaga, neist esimene käsitleb emotsionaalset seisundit ning teine kognitiivset hinnangut oma elule.

Positiivse ja Negatiivse Afektiivsuse Skaala (PANAS, *Positive and Negative Affect Schedule*; Watson et al., 1988; Allik & Realo, 1997). Kokku on 20 väidet, millest igaüks väljendab kindlat emotsiooni: uuritaval tuli märkida, mil määral ta oli seda emotsiooni paari viimase nädala jooksul tundnud. Vastamiskaala on viiepunktiline: 1 (väga vähe või üldse mitte) kuni 5 (äärmiselt või väga suurel määral).

Eluga Rahulolu Skaala (SWLS, *Satisfaction With Life Scale*; Diener et al., 1985; Pavot & Diener, 1993; Kuppens et al., 2008). Kokku on skaalas 5 väidet ning vastamiskaala on samuti viiepunktiline: 1 (ei ole üldse nõus) kuni 5 (olen täiesti nõus).

Isiksuseomadused: Kümneväiteline Isiksuseküsimustik

Isiksuseomadusi uuriti Kümneväitelise Isiksuseküsimustikuga (TIPI, *Ten Item Personality Inventory*; Gosling et al., 2003; Kalmus et al., 2011). Kokku on 10 väidet, mis mõõdavad Suurt Viisikut ehk neurootilisust, ekstravertsust, avatust kogemusele, sotsiaalsust ja meelegendlust (iga omadust mõõdab kaks väidet). Uuritav pidi märkima, kui palju kindel omadus teda iseloomustab. Vastuseid anti skaalal 1 (ei ole üldse nõus) kuni 5 (olen täiesti nõus).

Poliitilised vaated

Poliitilisi vaateid uuriti 15 küsimusega, mis pärinevad 2009. aasta Euroopa Parlamendi valimistega seotud TÜ riigiteaduse instituudi uurijate poolt läbi viidud küsitlusest (Ehin & Solvak, 2010). Uuritavale esitati üks üldine küsimus, kus inimene pidi skaalat kasutades hindama, kui vasak- või parempoolne ta on (0 - täielikult vasakpoolne, 10 – täielikult parempoolne). Hilisemates analüüsides jagati küsimuse vastused kolme gruppi: vasakpoolsed, tsentristid ja parempoolsed. Kahe järgmise küsimusega uuriti konkreetselt, kas esineb poolehoidu mõnele kindlale erakonnale (nt millist erakonda uuritav valis eelmistel valimistel). Ülejäänud 12 küsimust olid väited, mis esindavad erinevaid seisukohti (nt “Poliitika ei tohiks sekkuda majandusse”) ning vastaja ülesandeks oli skaalat kasutades hinnata, mil määral ta nendega nõustub (1 - nõustun täielikult, 5 - ei nõustu üldse).

Sotsiaaldemograafilised andmed

Sotsiaaldemograafilised andmed saadi, küsides osalejate sugu, vanust, haridustaset, peamist sissetulekuallikat (valikvastustega, nt tööpalk), keskmist sissetulekusummat kuus (valikvastustega, mis peegeldavad sissetulekuvahemikke, nt 500-1000 eurot), sissetulekusumma subjektiivset õiglust (kui õiglaseks hindab inimene oma sissetuleku suurust, skaalal 1-st 7-ni), peamist info- ja uudisteallikat, mida loetakse (vastaja saab ise nimetada) ning kui rahvarohkes kohas elatakse (valikvastustega, nt 1-100 elanikku). Haridustase muudeti hilisemates analüüsidest dihhotoomseks tunnuseks, kus põhi- ja kutseharidus moodustavad esimese kategooria ning kesk- ja kõrgharidus teise kategooria. Sissetuleku muutuja sai jagatud kolme gruppi (madala, keskmise ja kõrge sissetulekuga inimesed).

Protseduur

2020. aasta sügisel toimus pilootuuring, kus osales 10 inimest. Pilootuuringu osalejate tagasiside tulemusel sai parandusi tehtud, näiteks vahetati välja osad Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala väited, mille teemad polnud vastajate seas piisavalt tuntud. Uurimistöö kava sai Tartu Ülikooli inimuuringu eetika komiteelt kooskõlastuse 2021. aasta jaanuaris (eetikakomitee loa number 332/T-11). Ka selle protsessi tulemusel sai tehtud mitmeid parandusi, näiteks muudeti osa Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala väiteid osalejatele paremini mõistetavamaks.

Põhiuuring toimus interneti vahendusel küsitlusuuringu meetodil. Uuringus sai osaleda 1. veebruarist kuni 1. märtsini 2021. Küsimustikud olid üleval Tartu Ülikooli *LimeSurvey* keskkonnas (vt siit <https://survey.ut.ee/>), mille link oli osalejatele kättesaadav uuringu kutses. Lingile vajutades avanes küsimustiku sissejuhatus, kus oli kirjeldatud uuringut ning täpsustatud, et osalemine on vabatahtlik ja alati on seda võimalik pooleli jätta (TÜ *LimeSurvey* keskkonnas on küsimustiku koostajal võimalik ka nii seadistada, et vastaja ise saab vastused salvestada ja hiljem jätkata). Uuring sisaldas kokku kuute lühikest eestikeelset küsimustikku, mille täitmine võis aega võtta umbes 20 minutit. Skaalade täitmine oli anonüümne.

Andmetöötlus

Antud töö andmetöötluseks kasutati IBM SPSS Statistics programmi 26. versiooni (IBM, 2020) ning jooniste tegemiseks JASP programmi 0.14.1 versiooni (JASP Team, 2020). Alternatiivsetesse

Teooriatesse Uskumise Skaala (ATUS; 34 väidet) koosneb kolmest alaskaalast: üldist konspiratiivset mõtlemist näitav skaala (10 väidet), spetsiifiliste vandenõuteooriate skaala (11 väidet) ja pseudoteaduslike teooriate skaala (13 väidet). ATUS skaala puhul analüüsiti kõigi väidete omavahelisi korrelatsioone. Leiti 7 väidet, millel olid veidi nõrgemad seosed teiste väidetega (antud väited on välja toodud Lisas B). Jättes need väited välja, jäi kõiki kolme alaskaalasse alles 9 väidet (kokku 27 väidet). Algse koguskaala ja parandatud skaala skoor (kus sai 7 väidet välja võetud) ning kolme alaskaala kirjeldav statistika ja korrelatsioonid teiste muutujatega on välja toodud Lisas B. Nendest tulemustest sai järeldatud, et järgnevas andmetöötles sobib kasutada leitud uut muutujat, ehk kogu ATUS skaala tulemust (kus 7 ebasobilikku väidet väljas), mitte alaskaalasi eraldi, sest ATUS koguskaalal on kõrge reliaablus ($\alpha = .93$) ning alaskaalade omavahelised korrelatsioonid on suhteliselt kõrged ($r > .60$, $p < .001$).

Enne seoste analüüsimist kontrolliti kõigi tunnuste normaaljaotuslikkust, kasutades ekstsessi ja asümmeetriakordajat. Kui võtta kriteeriumiks, et ekstsess ja asümmeetriakordaja peavad olema -1 ja 1 piires, siis normaaljaotuslikud olid ATUS küsimustik, Eluga Rahulolu Skaala, PANAS skaala mõlemad alaskaalad, Kümneväitelise Isiksuseküsimustiku kõik isiksuseseadumused ja kõrgeim omandatud haridustase. Kui võtta kriteeriumiks vahemik -2 ja 2, mida toetavad Trochim ja Donnelly (2006), siis osutusid normaaljaotuslikuks veel osalejate vanus ja keskmine sissetulekusumma kuus muutujad. Küsitluste alaskaalade sisereliaabluse kontrollimiseks arvutati välja Cronbachi alfa. Muutujate vaheliste seoste hindamiseks viidi läbi korrelatsioonanalüüs, kasutades Pearsoni korrelatsioonikordajat. Gruppidevaheliste keskväärtuste võrdluseks kasutati T-testi ja sõltumatute rühmade ühefaktorilist (*one-way*) ANOVA dispersioonanalüüsi. Töös on statistilise olulisuse nivooks kasutatud psühholoogias tavapärasest .05 (kuid on välja toodud ka .01 ja .001 tasemel seosed).

Tulemused

Kirjeldav statistika

Tabelis 1 on esitatud Alternatiivsete Teooriate Uskumise Skaala (ATUS), Eluga Rahulolu Skaala, PANAS alaskaalade (negatiivne ja positiivne afekt) ning Kümneväitelise Isiksuseküsimustiku

(ekstravertsus, neurootilisus, avatus kogemusele, sotsiaalsus, meelekindlus) kirjeldav statistika. ATUS küsimustiku maksimaalne tulemus sai olla 189 punkti, antud uuringus oli selleks 155 punkti. Minimaalne tulemus sai olla 27 punkti, mis ka saavutati. Keskmine tulemus oli 67.9 punkti ($SD = 27.4$). Tabelis 1 on esitatud ka kõikide küsimustike ja nende alaskaalade sisereliaablused. Kui võtta kriteeriumiks, et sisereliaablus on rahuldav kui $\alpha > 0.7$ ja hea kui $\alpha > 0.8$, siis hea sisereliaablusega skaaladeks olid ATUS, Eluga Rahulolu Skaala ning PANAS mõlemad alaskaalad. Rahuldava sisereliaablusega olid neurootilisus ja avatus kogemusele isiksusejooned. Mitterahuldava sisereliaablusega olid muutujad ekstravertsus, sotsiaalsus ja meelekindlus. Kuna Kümneväitelise Isiksuseküsimustiku muutujad olid vaid rahuldava või mitterahuldava sisereliaablusega, siis korrelatsioonanalüüsid uuriti kõiki kümmet väidet eraldi.

Tabel 1.*Skaalade kirjeldav statistika.*

Tunnus	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>α</i>
ATUS ^a	67.9	27.4	27.0	155.0	.93
Eluga Rahulolu Skaala	17.48	4.16	5.0	25.0	.85
PANAS negatiivne afekt	24.10	8.74	10.0	50.0	.91
PANAS positiivne afekt	30.99	8.67	10.0	50.0	.93
Ekstravertsus	6.26	1.96	2.0	10.0	.65
Neurootilisus	5.18	1.96	2.0	10.0	.71
Avatus kogemusele	7.13	1.92	2.0	10.0	.71

Sotsiaalsus	6.86	1.53	2.0	10.0	.30
Meelekindlus	7.32	1.91	2.0	10.0	.68

Märkus. ^a ATUS = Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala, *M* = aritmeetiline keskmine, *SD* = standardhälve, *Min* – miinimum, *Max* – maksimum, α = Cronbachi alfa.

ATUS küsimustikul olid ka alaskaalad: üldist konspiratiivset mõtlemist näitavad väited, spetsiifilised vandenõuteooriad ja pseudoteaduslikud teooriad. Tabelis 2 on esitatud üldist konspiratiivset mõtlemist näitavate väidete kirjeldav statistika. Kõige kõrgema keskmise tulemusega oli väide: „Teooriad salaorganisatsioonidest, mis mõjutavad oluliselt suuri poliitilisi otsuseid, on valed“ ($M = 3.8$, $SD = 1.8$). Kõige madalama keskmise tulemusega oli väide: “Enamik meedias ringlevaid vandenõuteooriaid on valed” ($M = 2.3$, $SD = 1.5$).

Tabel 2.

Üldist konspiratiivset mõtlemist näitavate väidete kirjeldav statistika.

Väited	<i>M</i>	<i>SD</i>
1.Meie elu mõjutavad suurel määral võimul olevate isikute salasepitsused.	3.2	1.6
2.Uut ja arenenud tehnikat hoitakse tagasi, sest see kahjustaks praegust tööstust.	3.1	1.9
3.Peavoolumeedia on usaldusväärne. (P) ^a	3.7	1.7
4.Lood maavälise elu esindajatest, kes käivad Maa peal ning röövivad inimesi ja loomi, on väljamõeldud. (P)	2.5	1.8
5.Eesti riik jälgib enamikku elanikke erinevate vahenditega (näiteks telefonide pealtkuulamisega).	2.5	1.7

6.Mõistusekontrolli (<i>mind-control</i> , ajupesu) tehnoloogiate kasutamine inimeste mõtlemise ja otsuste mõjutamiseks on maailmas laialt levinud.	3.5	2.0
7.Riikide valitsused varjavad teavet maavälise elu esindajate säilmete või allakukkunud sõiduriistade kohta.	3.0	2.0
8.Teooriad salaorganisatsioonidest, mis mõjutavad oluliselt suuri poliitilisi otsuseid, on valed. (P)	3.8	1.8
9.Enamik meedias ringlevaid vandenõuteooriaid on valed. (P)	2.3	1.5

Märkus. ^a P - pöördväärtusega väited; M = aritmeetiline keskmine, SD = standardhälve.

Tabelis 3 on esitatud spetsiifiliste vandenõuteooriate kirjeldav statistika. Kõige kõrgema keskmise tulemusega oli väide: „Parvlaev Estonia lasti tahtlikult põhja (ehk Estonia hukk polnud õnnetus)“ ($M = 3.5$, $SD = 1.9$). Kõige madalama keskmise tulemusega oli väide: “Koroonaviirus on olemas ehk teooriad, mille kohaselt see on väljamõeldis, on valed” ($M = 1.4$, $SD = 1.1$).

Tabel 3.

Spetsiifiliste vandenõuteooriate kirjeldav statistika.

Väited	<i>M</i>	<i>SD</i>
1.Vaktsineerimine suurendab riski autismi tekkeks.	1.8	1.4
2.New Yorgi kaksiktornide terrorirünnakud (9/11) oli Ameerika Ühendriikide valitsuse poolt korraldatud.	2.6	1.8
3.Hiina levitas tahtlikult koroonaviirust, et kahjustada teiste riikide majandust.	2.3	1.6

4.Parvlaev Estonia lasti tahtlikult põhja (ehk Estonia hukk polnud õnnetus).	3.5	1.9
5.Adolf Hitler sooritas 1945. aastal enesetapu, seega teooriad tema põgenemisest Argentiinasse on valed. (P) ^a	2.5	1.7
6.Kirurgiline näomask aitab takistada õhu kaudu leviva viiruse levikut (eriti kui seda kannab haigestunud inimene). (P)	1.9	1.5
7.Valitsuse teadmisel toimetatakse Eestisse salaja suurel hulgal pagulasi.	1.6	1.2
8.Inimesed on viibinud Kuu pinnal. (P)	1.6	1.3
9.Koroonaviirus on olemas ehk teooriad, mille kohaselt see on väljamõeldis, on valed. (P)	1.4	1.1

Märkus. ^aP - pöördväärtusega väited; *M* = aritmeetiline keskmine, *SD* = standardhälve.

Tabelis 4 on esitatud pseudoteaduslike teooriate kirjeldav statistika. Kõige kõrgema keskmise tulemusega oli väide: „Pärast inimese surma eksisteerib tema hing mingis olekus meie maailmas edasi“ ($M = 3.0$, $SD = 1.9$). Kõige madalama keskmise tulemusega oli väide: “Väljaõppinud arst ravib tõhusamalt kui sensitiivid/selgeltnägijad.” ($M = 1.4$, $SD = 0.9$).

Tabel 4.

Pseudoteaduslike teooriate kirjeldav statistika.

Väited	<i>M</i>	<i>SD</i>
1.Väljaõppinud arst ravib tõhusamalt kui sensitiivid/selgeltnägijad. (P) ^a	1.4	0.9

2.Astroloogia abil tuleviku ennustamine on võimatu. (P)	2.4	2.0
3.Pärast inimese surma eksisteerib tema hing mingis olekus meie maailmas edasi.	3.0	1.9
4.Looduslikud kristallid annavad elujõudu ja tervendavat energiat.	1.9	1.5
5.Enamik inimesi kasutab ainult umbes 10% enda ajumahust.	2.7	2.0
6.Surnud inimesega kontakti võtta ja suhelda on võimatu. (P)	2.6	2.1
7.Täiskuu mõju inimeste käitumisele on üldjuhul väike või puudub üldse. (P)	2.8	1.9
8.Numbritel ja kuupäevadel puudub eriline tähendus ja maagia, näiteks number 13 ei too halba. (P)	1.9	1.6
9.Maavälised olendid on külasthanud Maad juba tsivilisatsiooni algusest saati ning mõjutanud inimeste arengut.	2.5	1.8

Märkus. ^a P - pöördväärtusega väited; *M* = aritmeetiline keskmine, *SD* = standardhälve.

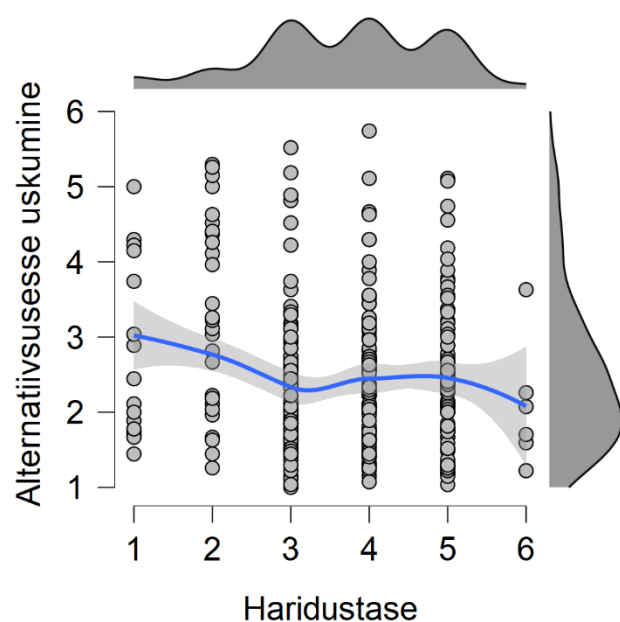
Alternatiivsusesse uskumine ja sotsiaalmajanduslikud näitajad

Hajuvusdiagrammid ja muutujate keskmiste võrdlemine (T-test ja ANOVA)

Kõrgeim omandatud haridustase. Joonisel 1 on kujutatud hajuvusdiagramm alternatiivsusesse uskumise (Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala tulemus) ja kõrgeima omandatud haridustaseme vahel.

Joonis 1.

Hajuvusdiagramm alternatiivsusesse uskumise ja haridustaseme vahel.

Märkus. Alternatiivsusesse uskumist uuriti Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaalaga (skaala 1-st 7-ni). Haridustase: 1 – põhiharidus, 2 – kutseharidus, 3 – keskharidus, 4 – bakalaureusekraad, 5 – magistrikraad, 6 – doktorikraad.

Antud jooniselt on näha, et inimestel, kes on omandanud keskhariduse, bakalaureuse-, magistri- või doktorikraadi, on sarnaselt madalam ATUS skaala tulemus. Kõrgem tulemus on nendel, kes on omandanud põhihariduse või kutsehariduse. Sellest tulenevalt sai inimesed jaotatud kahte gruppi (inimesed, kes vastasid “muu”, said välja võetud, sest pole kindel, mis haridustaset nad selle all mõtlesid). Tabelis 5 on välja toodud haridustaseme gruppide tunnused.

Tabel 5.

Haridustaseme gruppide tunnused ATUS skaalal.

Haridustaseme grupid	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Grupp 1 ^a	43	3.1	1.3
Grupp 2 ^b	277	2.4	0.9

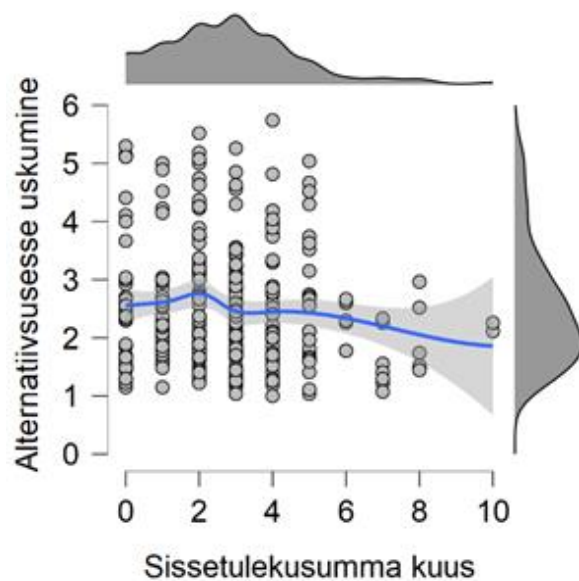
Märkus. ^a Grupp 1 alla kuuluvad põhiharidus ja kutseharidus, ^b grupp 2 alla kuuluvad keskharidus, bakalaureuse-, magistri- ja doktorikraad, N = valimi suurus, M = aritmeetiline keskmine, SD = standardhälve.

Haridustaseme esimesse gruppi kuulusid inimesed, kelle kõrgeim omandatud haridustase oli põhiharidus või kutseharidus. Nende keskmine tulemus ATUS skaalal oli 3.1 punkti. Teise gruppi kuulusid inimesed, kelle kõrgeim omandatud haridustase oli keskharidus, bakalaureusekraad, magistrikraad või doktorikraad. Nende keskmine tulemus ATUS skaalal oli 2.4 punkti. Haridustaseme dihhotoomse muutujaga sai läbi viidud sõltumatute gruppidega T-test, mis näitas, et kahe grupi keskväärtuste vahel oli statistiliselt oluline erinevus: $F = 15.35$ ($p < .001$). Efektisuurus Cohen-i d oli 0.63. Kui kriteeriumiks on, et väikese efektiga on väärtus $d = 0.2$, keskmise suurusega $d = 0.5$ ja suure efekti väärtusega $d = 0.8$, siis nende gruppide erinevuse puhul on tegemist keskmise efektisuurusega.

Keskmine sissetulekusumma kuus. Joonisel 2 on kujutatud hajuvusdiagramm alternatiivsusesse uskumise (Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala tulemus) ja keskmise sissetulekusumma kuus vahel.

Joonis 2.

Hajuvusdiagramm alternatiivsusesse uskumise ja kuu keskmise sissetulekusumma vahel.

Märkus. Alternatiivsusesse uskumist uuriti Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaalaga (skaala 1-st 7-ni). Keskmise sissetulekusumma kuus: 0 – pole sissetulekut, 1 - alla 500 euro, 2 - 500-1000 eurot, 3 - 1000-1500 eurot, 4 - 1500-2000 eurot, 5 - 2000-2500 eurot, 6 - 2500-3000 eurot, 7 - 3000-3500 eurot, 8 - 3500-4000 eurot, 9 - 4000-4500 eurot, 10 - rohkem kui 4500 eurot.

Joonisest 2 selgub, et vastajad, kellel oli kõrgem sissetulekusumma kuus, said üldjuhul madalamaid tulemusi ATUS küsimustikus. Sissetulekusumma muutuja sai ümber jagatud kolme gruppi. Uued väiksemad grupid olid: pole sissetulekut kuni 1000 eurot kuus, 1000 kuni 3000 eurot ja üle 3000 euro kuus. Tabelis 6 on välja toodud keskmise kuu sissetulekusumma gruppide tunnused.

Tabel 6.

Keskmise sissetulekusumma kuus gruppide tunnused ATUS skaalal.

Sissetulekusumma grupid	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Grupp 1 (madal summa) ^a	147	2.6	1.1
Grupp 2 (keskmise summa) ^b	164	2.5	1.0
Grupp 3 (kõrge summa) ^c	15	1.8	0.6

Märkus. ^a Grupp 1 hulka kuuluvad vastused: pole sissetulekut, alla 500 kuni 1000 eurot, ^b grupp 2 hulka 1000 – 3000 eurot ja ^c grupp 3 hulka üle 3000 eurot teenivad inimesed; *N* = valimi suurus, *M* = aritmeetiline keskmine, *SD* = standardhälve.

Sissetulekusumma esimeses grupis olid inimesed, kes teenivad kuni 1000 eurot kuus (*M* = 2.6), teises grupis inimesed, kes teenivad kuni 3000 eurot kuus (*M* = 2.5) ja kolmandas grupis inimesed, kes teenivad üle 3000 eurot kuus (*M* = 1.8). Sissetulekusumma muutujaga sai läbi viidud sõltumatute rühmade ühefaktoriline (*one-way*) ANOVA dispersioonanalüüs. *Post Hoc* testina sai valitud Tukey (HSD) test, sest grupid olid normaaljaotuslikud. Analüüs näitas, et gruppide keskväärtuste vahel oli statistiliselt oluline erinevus: $F = 4.63$ ($p < .01$). Tukey'i test avaldas, et statistiliselt oluline erinevus gruppide keskväärtuste vahel oli esimese ja kolmanda ehk madala ja

kõrge sissetulekusumma ($p < .01$) ning teise ja kolmanda ehk keskmise ja kõrge summaga grupi ($p < .05$) vahel. Efektisuurus η_p^2 (*partial eta squared*) oli 0.03. Kui kriteeriumiks on, et väikese efektiga on väärtus $\eta_p^2 = 0.01$, keskmise suurusega $\eta_p^2 = 0.06$ ja suure efekti väärtusega $\eta_p^2 = 0.14$, siis nende gruppide erinevuste puhul on tegemist väikese efektisuurusega.

Korrelatsioonanalüüsid (Pearsoni r)

Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala tulemuse ja osaleja vanuse vahel leiti statistiliselt oluline positiivne korrelatsioon ($r = .32; p < .001$).

Alternatiivsusesse uskumine ja subjektiivse heaolu näitajad

Korrelatsioonanalüüsid (Pearsoni r)

Korrelatsioonid Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala ja subjektiivse heaolu (Eluga Rahulolu Skaala 5 väidet, PANAS skaala negatiivne ja positiivne afekt) vahel on esitatud Tabelis 7. ATUS skaalaga leiti statistiliselt oluline negatiivne korrelatsioon Eluga Rahulolu Skaala väitega „Mu elutingimused on suurepärased“ ($r = -.14; p < .05$). Seos kadus ära, kui kolm muutujat (vanus, haridustase, kuu sissetulek) võeti korruga kontrolli alla. PANAS skaala ja ATUS skaala vahel leiti statistiliselt oluline positiivne seos nii negatiivse ($r = .14; p < .05$) kui ka positiivse afektiga ($r = .12; p < .05$). Nii negatiivse ($r = .18; p < .01$) kui positiivse afekti ($r = .14; p < .05$) puhul jäi statistiliselt oluline seos püsima, kui võeti kontrolli alla kõik muutujad.

Tabel 7.

Korrelatsioonid Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala ja subjektiivse heaolu vahel.

Subjektiivse heaolu muutujad	Korrelatsioonid ATUS skaalaga			
	Korrelatsio onid	Partsiaalkorrelatsioonid ^a		
		Vanus	Haridustase	Sissetulek

1.Suuremalt jaolt on mu elu ideaalilähedane. ^c	.00	-.02	.02	.03	.05
2.Mu elutingimused on suurepärased.	-.14*	-.14*	-.12*	-.12*	-.07
3.Ma olen oma eluga rahul.	.00	-.06	.01	.04	.04
4.Seni olen saanud olulised asjad, mida elult olen tahtnud.	.00	-.04	.04	.03	.04
5.Kui ma saaksin oma elu uuesti elada, ei muudaks ma peaaegu mitte midagi.	-.01	-.03	.01	.00	.01
6.Eluga Rahulolu Skaala väited koos	-.04	-.07	-.01	-.01	.01
7.PANAS negatiivne afekt	.14*	.20***	.15**	.13*	.18**
8.PANAS positiivne afekt	.12*	.09	.10	.15**	.14*

Märkus. ^a Veeru „Vanus“ puhul võetud korrelatsioonid kontrolli alla vanuse muutuja (ja nii ka haridustaseme ja sissetuleku lahtri puhul). ^b Veerus „Kõik koos“ on võetud kontrolli alla vanus,

haridustase ja sissetulekusumma. ^c Esimesed 5 väidet pärinevad Eluga Rahulolu Skaalast. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Alternatiivsusesse uskumine ja isiksuseomaduste näitajad

Korrelatsioonanalüüsid (Pearsoni r)

Korrelatsioonid Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala ja Kümneväitelise Isiksuseküsimustiku isiksuseomaduste (neurootilisus, ekstravertsus, avatus kogemusele, sotsiaalsus, meelekindlus) vahel on esitatud Tabelis 8. Neurootilisuse väitel “Ma olen rahulik, emotsionaalselt tasakaalukas” oli statistiliselt oluline positiivne korrelatsioon ATUS skaalaga ($r = .12$; $p < .05$), mis jäi püsima, kui võeti kontrolli alla vanus, haridustase ja sissetulek ($r = .11$; $p < .05$). Positiivsed seosed olid ka ekstravertsuse väitel “Ma olen aktiivne, entusiastlik” ($r = .13$; $p < .05$). Seos jäi partsiaalkorrelatsioonis püsima ($r = .18$; $p < .01$). Kõik muutujad kontrolli alla võttes leiti positiivsed seosed veel kahe meelekindluse väitega: “Ma olen kohusetundlik, distsiplineeritud” ($r = .12$; $p < .05$) ja “Ma olen hooletu, nõrga tahejõuga” ($r = .13$; $p < .05$). Rohkem statistiliselt olulisi korrelatsioone ei leitud.

Tabel 8.

Korrelatsioonid Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala ja Kümneväitelise Isiksuseküsimustiku vahel.

Kümneväitelise Isiksuseküsimustiku väited	Korrelatsioonid ATUS skaalaga				
	Korrelatsioonid	Partsiaalkorrelatsioonid			
		Vanus	Haridustase	Sissetulek	Kõik koos
1.Ma olen ärev, kergesti ärrituv. (N)	.04	.07	.06	.03	.04

2.Ma olen rahulik, emotsionaalselt tasakaalukas. (N) ^a	.12*	.13*	.14*	.11*	.11*
3.Ma olen aktiivne, entusiastlik. (E)	.13*	.11	.13*	.16**	.18**
4.Ma olen endassetõmbunud, vaikne. (E) ^a	.01	-.01	.01	.02	.02
5.Ma olen uutele ideedele ja kogemustele avatud, elava fantaasiaga. (O)	-.03	-.01	-.02	-.02	.03
6.Ma olen harjumuspärast eelistav, mitte eriti loominguline. (O) ^a	-.02	-.01	-.00	-.01	.02
7.Ma olen teistest hooliv, leplik. (A)	.02	.02	.03	.02	.04
8.Ma olen enesekeskne, skeptiline. (A) ^a	.06	.04	.07	.06	.07
9.Ma olen kohusetundlik, distsiplineeritud. (C)	.06	.04	.09	.08	.12*
10.Ma olen hooletu, nõrga tahtejõuga. (C) ^a	.04	.05	.07	.06	.13*

Märkus. N - neurootilisuse väide; E - ekstravertsus; O - avatus kogemusele; A - sotsiaalsus; C - meelekindlus; ^a pöördväärtusega väide; * $p < .05$, ** $p < .01$.

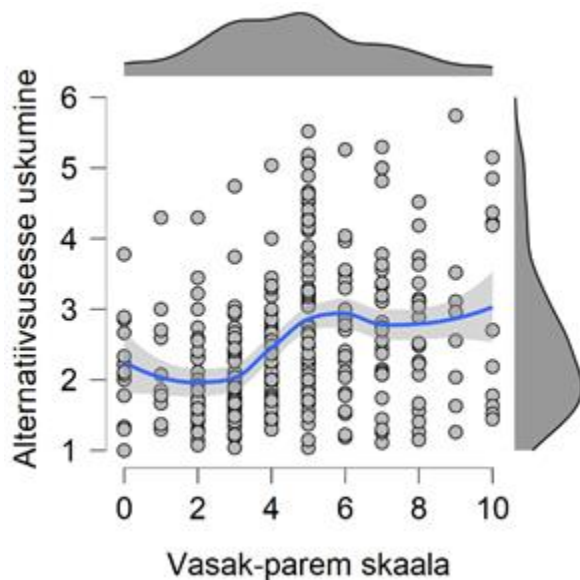
Alternatiivsusesse uskumine ja poliitilised vaated

Hajuvusdiagramm ja muutujate keskmiste võrdlemine (ANOVA)

Vasak-parem skaala. Joonisel 3 on esitatud hajuvusdiagramm alternatiivsusesse uskumise (Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala tulemus) ja vasak-parem skaalal paiknemise vahel.

Joonis 3.

Hajuvusdiagramm alternatiivsusesse uskumise ja vasak-parem skaalal paiknemise vahel.

Märkus. Alternatiivsusesse uskumist uuriti Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaalaga (skaala 1-st 7-ni). Vasak-parem skaala: 0 tähistab täielikku vasakpoolsust ja 10 täielikku parempoolsust.

Joonisest 3 selgub, et vasakpoolsete vastajate tase oli ATUS skaalal madalam võrreldes parempoolsete vastajatega. Vasak-parem skaala vastused said ümber jagatud kolme rühma: vasakpoolsed (kes paiknevad rohkem vasakul), tsentristid (keskel) ja parempoolsed (rohkem paremal). Tabelis 9 on välja toodud vasak-parem skaala gruppide tunnused.

Tabel 9.*Vasak-parem skaala gruppide tunnused ATUS skaalal.*

Vasak-parem skaala grupid	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Grupp 1 (vasak) ^a	112	2.1	0.7
Grupp 2 (keskel) ^b	141	2.7	1.0
Grupp 3 (parem) ^c	73	2.8	1.1

Märkus. ^a Grupp 1 hulka kuuluvad vasak-parem skaalal vasakul pool paiknevad inimesed (skaalal nullist kuni kolmeni vastanud), ^b grupp 2 hulka keskel paiknevad (skaalal 4 - 6) ja ^c grupp 3 hulka paremal pool paiknevad inimesed (skaalal 7 – 10); *N* = valimi suurus, *M* = aritmeetiline keskmine, *SD* = standardhälve.

Vasak-parem skaala muutuja sai jagatud kolmeks grupiks: vasakpoolsed (*M* = 2.1), tsentristid (*M* = 2.7) ja parempoolsed (*M* = 2.8). Muutujaga sai läbi viidud sõltumatute rühmade ühefaktoriline (*one-way*) ANOVA dispersioonanalüüs. Levene'i testi tulemusel selgus, et jaotused ei olnud homogeensed ($p < .05$), seetõttu sai kasutatud Welch'i korrigeerimist. *Post Hoc* testina sai valitud Games-Howell'i test, sest kõik vasak-parem skaala grupid ei olnud normaaljaotuslikud. Analüüs näitas, et gruppide keskväärtuste vahel oli statistiliselt oluline erinevus: $F = 22.67$ ($p < .001$). Games-Howell'i test näitas, et statistiliselt oluline erinevus grupi keskväärtuste vahel oli esimese ja teise ehk vasakpoolsete ja tsentristide ($p < .001$) ning esimese ja kolmanda grupi ehk vasakpoolsete ja parempoolsete ($p < .001$) vahel. Efektisuurus oli keskmine: $\eta_p^2 = 0.10$.

Korrelatsioonanalüüsid (Pearsoni *r*)

Korrelatsioonid Alternatiivsetesse Teoriatesse Uskumise Skaala ja poliitiliste vaadete 12 väite vahel on olemas Tabelis 10. Samuti on antud tabelis esitatud 12 väite kirjeldav statistika, ehk aritmeetiline keskmine ja standardhälve. Väidete miinimumid ja maksimumid pole eraldi tulbana tabelis välja toodud, sest need olid kõigi puhul samad: miinimum 1 punkt ja maksimum 5 punkti.

Väidete keskmine tulemus varieerus 2.1 punktist (väide „Samasooliste abielud peaks olema seadusega keelatud“) 4.1 punktini („Naistel peaks olema vabadus otsustada aborti üle“). Statistiliselt olulisi korrelatsioone ATUS skaalaga leiti enamik väidetega. ATUS-e skaala oli kõige tugevamalt seotud samasooliste abielu keelamist ($r = .23$; $p < .001$), kurjategijate rangemat karistamist ($r = .22$; $p < .001$), EL-i aluslepingute muudatuste referendumi korraldamist ($r = .24$; $p < .001$), pere nimel naise töökoormuse vähendamist ($r = .22$; $p < .001$) ja Eestisse sisserändamise limiteerimist ($r = .27$; $p < .001$) puudutavate poliitiliste vaadetega. Statistiliselt olulised seosed püsisid, kui võeti kontrolli alla vanus, haridustase ja keskmine sissetuleksumma kuus.

Tabel 10.

Korrelatsioonid Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala ja poliitiliste vaadete vahel.

Poliitiliste vaadete 12 väidet	M	SD	Korrelatsioonid ATUS skaalaga				
			Korre latsio onid	Partsiaalkorrelatsioonid			
				Vanus	Haridustase	Sisse- tulek	Kõik koos
1.Immigrantidelt peaks nõudma kohandumist Eesti tavade ja kommetega	3.5	1.1	.03	-.02	.03	.03	-.01
2.Eraettevõtlus on parim tee Eesti majandusprobleemide lahendamiseks	3.3	1.0	-.05	-.08	-.02	-.03	-.03
3.Samasooliste abielud peaks olema seadusega keelatud	2.1	1.6	.23***	.19**	.22***	.23***	.15**

4.Tähtsamad avalikud teenused ja töötused peaks olema riigi omanduses	3.2	1.2	-.03	-.03	-.00	-.04	-.03
5.Naistel peaks olema vabadus otsustada abordi üle	4.1	1.6	-.14*	-.16**	-.12*	-.14*	-.12*
6.Poliitika ei tohiks sekkuda majandusse	2.9	1.0	.05	.04	.08	.05	.05
7.Kurjategijaid tuleks karistada senisest märksa rangemalt	3.1	1.2	.22***	.20***	.24***	.22***	.22***
8.Tulud ja jõukus tuleks ümber jagada tavalistele inimestele	2.8	1.2	.11*	.15**	.13*	.10	.13*
9.Kool peaks õpetama lastele kuulekust	2.9	1.2	.19**	.20***	.20***	.19**	.19**
10.Euroopa Liidu aluslepingute muudatused tuleks otsustada referendumiga	3.0	1.2	.24***	.21***	.25***	.25***	.20***
11.Naine peaks olema valmis pere nimel vähendama oma koormust tasustataval töökohal	2.4	1.3	.22***	.22***	.22***	.22***	.19**

12.Eestisse sisserännet	2.7	1.3	.27***	.22***	.27**	.27***	.19**
-------------------------	-----	-----	--------	--------	-------	--------	-------

tuleks oluliselt vähendada.

Märkus. * $p < .05$, * $p < .01$, *** $p < .001$.

Uuringu osalejatelt küsiti ka nende eelistusi Eesti erakondade seas. Täpsemalt küsiti, millise erakonna poolt hääletati eelmistel Riigikogu valimistel (2019. aastal) ning millise erakonna poolt nad hääletaksid, kui valimised oleksid homme. Iga erakonna kohta arvutati seda erakonda toetavate inimeste keskmine ATUS skoor. Kuna osade erakondade pooldajaid polnud piisaval määral esindatud, siis polnud võimalik valiidseid järeldusi teha selles osas, millise erakonna toetajad usuvad alternatiivseid teooriaid suuremal või väiksemal määral. ATUS skooride keskmised (ja standardhälved, miinimumid, maksimumid) erakondade lõikes on leitavad Lisas C.

Arutelu ja järeldused

Töö eesmärgiks oli kaardistada alternatiivsetesse teooriatesse uskumise üldist levimust Eestis ning uurida selle võimalikke indiviiditasandi psühholoogilisi ja sotsiaalseid korrelaate. Käesoleva uuringu tulemustest ilmnes, et üldise konspiratiivse mõtlemise teooriatest usuti kõige suuremal määral salaorganisatsioonide suurt mõju, peavoolumeedia ebausaldusväärset ja mõistusekontrolli tehnoloogiate kasutamist puudutavaid väiteid. Kindlate vandenõuteooriate seast usuti enim Estonia huku, New Yorgi kaksiktornide terrorirünnakute (9/11) ja Adolf Hitleri Argentiinasse põgenemise vandenõuteooriaid. Pseudoteaduslike teooriate seas olid levinumad ideed inimese hinge eksistentsist peale surma, täiskuu mõjust käitumisele ja mõte, et enamik inimesi kasutab ainult 10% ajumahust. Selliste väidete populaarsus osalejate seas on loomulik, sest need puudutavad kas tänapäeval relevantset teemat (nt Estonia hukk) või on tegemist usuga, mis on rahva seas väga levinud (nt inimese hinge eksisteerimine peale surma). ATUS alaskaalade seas oli kõige kõrgem keskmine tulemus üldist konspiratiivset mõtlemist näitaval alaskaalal ning kõige madalam tulemus spetsiifiliste vandenõuteooriate alaskaalal. See on ka mõistetav, sest esimene alaskaala näitab üldist suunda konspiratiivse mõtlemise poole (nt väide „Meie elu mõjutavad suurel määral võimul olevate isikute salasepitsused“), teised alaskaalad väljendavad juba kindlaid

teooriaid, millega on keerulisem nõustuda (nt väide „Vaktsineerimine suurendab riski autismi tekkeks“).

Alternatiivsete ideede teemas kirjeldatakse üldjuhul „konspiratiivset mõtlemist“ (*conspiracy thinking/mindset*; Brotherton et al., 2013; Douglas et al., 2019), mis tähendab, et kui usutakse ühte vandenõuteooriat, siis on suur tõenäosus, et ollakse vastuvõtlikum ka teistele vandenõuteooriatele. Käesoleva uuringu ATUS küsimustiku sisereliaablus oli kõrge ning alaskaalade omavahelised korrelatsioonid olid ka üsna kõrged, mis annab kinnitust konspiratiivse mõtlemise teooriale. Samuti toetab see uuemat ja veel vähemlevinumat ideed teaduses, et eksisteerib laiem „uskumuslik mõtteviis“ (*belief mindset*; Van Prooijen, 2018), mille järgi nii vandenõuteooriatesse uskumine kui ka pseudoteaduslikesse teooriatesse (sh üleloomulikesse jõududesse) uskumine on sarnased nähtused, mis on omavahel seotud.

Töö esimene hüpotees väitis, et mida suuremal määral inimene alternatiivsetesse teooriatesse usub, seda madalam on tema subjektiivse heaolu (sh eluga rahulolu ja emotsionaalne seisund) tase. Hüpotees sai osaliselt kinnitust. Eluga Rahulolu Skaala viiest väitest leiti vaid ühega statistiliselt oluline negatiivne korrelatsioon ATUS skaala tulemusega. PANAS skaalaga avastati huvitav seos: nii negatiivse kui ka positiivse afekti alaskaalal leiti statistiliselt oluline positiivne korrelatsioon ATUS skaalaga. Antud tulemustest võib järeldada, et emotsionaalsemad inimesed üldiselt (kes kogevad rohkem nii negatiivseid kui positiivseid emotsioone) võivad olla mõningal määral vastuvõtlikumad alternatiivsetele ideedele. Samas, kõik esimese hüpoteesi kontrollimisel leitud seosed olid suhteliselt nõrgad, seega pole võimalik põhjanevaid järeldusi teha. Eelnevad uuringud kinnitavad ideed, et subjektiivne heaolu on negatiivses seoses vandenõu- ja pseudoteaduslikesse teooriatesse uskumisega (Chen et al., 2020a; Galliford & Furnham, 2017; Swami et al., 2011; Van Prooijen & Douglas, 2018). Subjektiivset heaolu võib seostada alternatiivsete ideede sotsiaalse motivatsiooniga. Alternatiivsed teooriad võimaldavad säilitada endast ja enda grupist positiivset kuvandit ning samaaegselt halvustada välisgruppi (Douglas et al., 2017; Forgas & Baumeister, 2019). Seetõttu võivad alternatiivsed ideed osutada inimesele toimetulekumehhanismiks, kui neil on madal subjektiivse heaolu tase (Swami et al., 2011). Lisaks maalivad alternatiivsed teooriad (ning eriti vandenõuteooriad) maailmast üsna sünge pildi, seega on loomulik, et neid toetavad inimesed, kellel ongi pessimistlikum maailmavaade (Abalakina-Paap et al., 1999; Cichocka et al., 2015).

Teine hüpotees puudutas alternatiivsete teooriate ja isiksuseomaduste seoseid. Täpsemalt oli eesmärgiks välja selgitada, kas alternatiivsetesse teooriatesse uskumise ja isiksuseomaduse avatus kogemusele vahel on statistiliselt oluline positiivne seos. Samuti kas uskumise ja sotsiaalsuse vahel on negatiivne seos. See hüpotees ei leidnud kinnitust. Käesoleva uuringu tulemustes ei ilmnenud seoseid isiksuseomaduste avatus kogemusele ja sotsiaalsusega. Kuid positiivsed seosed ilmsid ühe neurootilisuse ja ühe ekstravertsuse väitega. Eelnevalt on avastatud positiivseid seoseid alternatiivsetesse teooriatesse uskumise ja neurootilisuse vahel. Vandenõu- ja pseudoteaduslike teooriatesse uskumine on tugevas seoses inimese ärevustasemega (Egorova et al., 2020; Grzesiak-Feldman, 2013) ning ärevustase on omakorda positiivselt korreleeritud neurootilisusega (Chen et al., 2020b). Ekstravertsusega on seoseid leidnud vaid üksikud uuringud (Swami et al., 2012). Teadlased on järeldanud, et ekstravertsemad inimesed otsivad rohkem uut stimulatsiooni ning alternatiivsed teooriad pakuvad midagi uut ja teistsugust igapäevaelu. Samuti võib alternatiivsete ideede jagamine ning nende üle arutlemine olla üsnagi sotsiaalne tegevus, mis sobib ekstravertsematele rohkem (Swami et al., 2012).

Kolmas hüpotees puudutas alternatiivsetesse teooriatesse uskumise seoseid äärmuslike poliitiliste vaadetega. Hüpotees sai osaliselt kinnitust. Hüpotees ennustas, et ATUS skaalal saavad kõrgemaid tulemusi nii äärmuslikult vasak- kui ka parempoolsed (võrreldes nende vastajatega, kelle vaated asetsevad vasak-parem skaalal pigem keskkoha lähedal). Kuid tulemused näitasid, et kõrgemad tulemused olid vasak-parem skaalal keskel ja paremal pool paiknevatel vastajatel ning skaalal vasakul pool paiknevad inimesed said pigem madalamaid tulemusi ATUS skaalal. Alternatiivsetesse teooriatesse uskumise seoseid parempoolsete vaadetega kinnitasid ka poliitiliste seisukohtade küsimustiku tulemused, kus positiivsed seosed leiti näiteks samasooliste abielu keelamist, pere nimel naise töökoormuse vähendamist ja Eestisse sisserändamise limiteerimist väljendavate vaadetega. Kuigi käesolev uuring ei tõestanud seoseid poliitilise äärmuslikkuse ja alternatiivsusesse uskumise vahel, leiti siiski seos üldise parempoolsuse/ konservatiivsusega. Ka eelnevad uuringud on avastanud sarnast tendentsi (Galliford & Furnham, 2017; Lamberty et al., 2018). On leitud, et parempoolsete vaadetega inimesed (võrreldes vasakpoolsetega) tunnevad igapäevaelus rohkem ebakindlustunnet (Jost et al., 2003). Samuti identifitseerivad konservatiivid rohkem enda grupiga (nt patriotismitunne enda riigi vastu; Lamberty et al., 2018). Nii ebakindlustunne kui ka grupidünaamikad on väga olulised näitajad alternatiivsete teooriate teemas (Douglas et al., 2017; Lamberty & Imhoff, 2018a; Van Prooijen, 2018).

Töö neljas hüpotees väitis, et alternatiivsetesse teooriatesse uskumise tase on kõrgem madalama sotsiaalmajandusliku staatusega (haridustase ja keskmine sissetulekusumma muutujatega) inimestel võrreldes kõrgema sotsiaalmajandusliku staatusega inimestega. Antud hüpotees sai kinnitust. Madalama haridustasemega uuringus osalejad said keskmiselt kõrgemaid tulemusi ATUS skaalal, võrreldes kõrgema haridustasemega osalejatega. Samuti said kõrgemaid tulemusi ATUS skaalal madalama sissetulekuga inimesed, võrreldes kõrgema sissetulekuga inimestega. Leitud tulemused toetavad eelnevaid uuringuid, kus on avastatud seoseid vandenõu- ja/või pseudoteaduslikesse teooriatesse uskumise ning madalama haridustaseme (Douglas et al., 2016; Georgiou et al., 2019) ja sotsiaalmajandusliku staatuse (sh sissetulek) vahel (Krouwel et al., 2017; Van Prooijen, 2016). Kõrgemalt haritud inimesed kasutavad pigem analüütilist mõtlemisstiili (Forgas & Baumeister, 2019). Alternatiivsed teooriad aga toetuvad rohkem intuiitsele mõtlemisstiilile (ehk sisetunne, et midagi on valesti; Swami et al., 2014; Van Prooijen & Douglas, 2018). Madalama sotsiaalmajandusliku staatusega inimesed tunnevad üldjuhul rohkem kontrollikadu igapäevaelus, võrreldes kõrgema sotsiaalmajandusliku staatusega inimestega (Van Prooijen & Acker, 2015). Kontrollikadu on üks peamisi faktoreid, mis viib inimesi alternatiivsete ideede poole (Bost & Prunier, 2013). Lisaks võivad madalama sotsiaalmajandusliku staatusega inimesed tunda rohkem tõrjutust ühiskonnas, mis tõstab frustratsiooni paremal positsioonil olevate inimeste vastu (alternatiivsed, kuid eriti vandenõuteooriad toetuvadki ideele, et võimukad inimesed kasutavad võimu omakasu nimel ära) (Uscinski & Parent, 2014; Van Prooijen, 2016).

Töö neljas hüpotees puudutas ka alternatiivsetesse teooriatesse uskumise seoseid vanusega. Hüpotees leidis kinnitust, sest leiti statistiliselt oluline positiivne seos alternatiivsusesse uskumisega (ehk vanemad inimesed on vastuvõtlikumad alternatiivsetele teooriatele). Tulemus on veidi üllatav, sest eelnevalt pole antud muutujat alternatiivsuse teemas väga palju uuritud (Jasinskaja-Lahti, 2019) ning kui on, siis on leitud vastuolulisi tulemusi, kus vahel on seos vanusega negatiivne (Douglas et al., 2016) ja vahel positiivne (Swami, 2012). Käesolevas uuringus leitud positiivse seose ühe põhjusena võib välja tuua enesesäilitamise instinkti, mille järgi ebakindlates olukordades inimesed eeldavad halvimat (Neuberg et al, 2011; Van Prooijen & Van Vugt, 2018). Eelnevates uuringutes on leitud, et vananedes muutub inimene ettevaatlikumaks (Albert & Duffy, 2012) ning sallivus ebakindlate olukordade suhtes väheneb (Parlapani et al., 2020). Alternatiivsed teooriad võivad pakkuda halvimat seletust keerulisele olukorrale, kuid samas

võimaldavad need ebakindlustunnet vähendada, andes kindla seletuse veidrale juhtumile (LeBoeuf & Norton, 2012; Van Prooijen, 2018).

Neljanda hüpoteesi alahüpotees väitis, et sotsiaalmajanduslike ja demograafiliste tunnuste (haridustase, keskmine sissetulek kuus, vanus) kontrolli alla võtmise läbi muutuvad seosed subjektiivse heaolu, isiksuseomaduste ja poliitiliste vaadetega väiksemaks. Hüpotees leidis osaliselt kinnitust. Eluga Rahulolu Skaala ühe väite statistiliselt olulise negatiivse korrelatsiooni väärtus langes tõesti peale sotsiaalmajanduslike ja demograafiliste tunnuste kontrolli alla võtmist (statistiliselt oluline negatiivne korrelatsioon kadus ära). Kuid PANAS-e positiivse afekti alaskaala seos alternatiivsetesse teooriatesse uskumisega jäi peaaegu samaks ning seos negatiivse afekti alaskaalaga isegi tõusis veidi. Sama lugu oli ka isiksuseomadustega, kus seos neurootilisusega jäi enam-vähem samaks ning seos ekstravertsusega tõusis natuke. Huvitava leiuna avaldus läbi muutujate kontrolli alla võtmise statistiliselt oluline positiivne seos ATUS skaala tulemuse ja meelekindluse väidetega. Poliitiliste väidete seosed aga muutusid enamike seisukohtade puhul väiksemaks. Kuigi üldine tendents oli muutujate korrelatsioonide vähenemise poole, ei osutunud need muutused statistiliselt oluliseks. Sellest võib järeldada, et antud muutujatel siiski on teatud mõju alternatiivsete teooriate uskumise seostele (eriti poliitiliste vaadetega), kuid see mõju ei ole nii suur, kui sai hüpoteesis eeldatud.

Uurimistöö kitsaskohaks olid osad valitud mõõtevahendid. ATUS skaalat kasutati esmakordselt käesolevas uuringus ning ilmnis, et osad skaalaväited töötasid oodatust kehvemini. ATUS küsimustiku lõpus oli vastajatel võimalik jätta tagasisidet. Osad vastajad väljendasid segadust mõnede väidete osas (nt kui väide oli sõnastatud stiilis „See teooria on vale...“). Samuti toodi probleemina välja, et küsimustiku vastusevariandid polnud piisavalt lahti seletatud ning polnud võimalust vastata, et pole arvamust antud väite osas. Siiski aga olid ATUS skaala omadused head (sisereliaablus, väidete omavahelised korrelatsioonid). Tulevased uurijad, kes sooviksid antud skaalat kasutada, võiksid küsimustiku sõnastuse veidi täpsemini üle vaadata ning lihtsustada väiteid seal, kus võimalik. Samuti võiks paremini kirjeldada vastusevariante. Teise kitsaskohana oli Kümneväitelise Isiksuseküsimustiku kasutamine isiksuseomaduste uurimiseks. Antud küsimustiku isiksuse baasdimensioonide sisereliaablused olid käesolevas uuringus üsna madalad ning võib-olla ka sellest tulenevalt ei leitud suuri seoseid isiksuseomaduste ja alternatiivsetesse teooriatesse uskumise vahel. Kümneväiteline Isiksuseküsimustik osutus liiga lühikeseks, et leida

olulisi tulemusi. Lühikese isiksuseskaala valimise peamiseks põhjuseks oli eesmärk leida demograafilises mõttes võimalikult esinduslik valim ATUS skaala uurimiseks.

Alternatiivsetesse teooriatesse uskumist on maailmas ning eriti Eestis üsna vähe uuritud. Samas on alternatiivsete teooriate levikul väga tähtsad tagajärjed. Need võivad ohustada uskujate tervist (nt ei vaktsineerita ohtlike haiguste vastu), levitada pahatahtlikke eelarvamusi teatud ühiskonnagruppide vastu (nt immigrandid), mis võib edasi areneda vägivaldseks käitumiseks ning need võivad vähendada püüdlusi lahendada tähtsaid probleeme (nt kliimasoojenemise eitajad). Seetõttu on väga tähtis uurida, mis mõjutab alternatiivsuse levikut ning mis iseloomustab neid indiviide, kes on altimad uskuma. Käesolev uuring leidis tugevad seosed erinevate alternatiivsete ideede uskumise vahel (sh nii vandenõu- kui pseudoteaduslikud teooriad), mis annavad kinnitust nii konspiratiivse mõtlemise kui ka uskumusliku mõtteviisi teooriatele. Alternatiivsetesse teooriatesse uskumine oli seotud madalama haridustasemega, madalama kuu sissetulekuga, osalejate vanusega, madalama subjektiivse heaoluga, neurootilisuse ja ekstravertsusega ning parempoolsete poliitiliste vaadetega. Kuna alternatiivsete ideede teemat on psühholoogias veel üsna vähe uuritud, siis annab käesolev uuring olulise panuse alternatiivsetesse teooriatesse uskujate psühholoogilise profiili mõistmisesse.

Teema uudsuse tõttu on võimalik seda mitmet viisi edasi arendada. Esiteks oleks võimalik võtta kitsam teema (nt alternatiivsed teooriad ja poliitilised vaated) ning uurida seda sügavuti. Samuti saaks luua uusi mõõtevahendeid mõne spetsiifilise alateema (nt koroonaviirust puudutavate alternatiivsete teooriate levik) uurimiseks. Teiseks eksisteerib ka teisi näitajaid peale nende, mida sai antud uuringus kajastatud. Näiteks võiks uurida alternatiivsetesse teooriatesse uskumise seoseid inimese rahvuse, religioossuse ja sotsiaalmeedia kasutusega. Samuti võiks luubi alla võtta kindlad teooriad ning uurida, millised teooriad levivad rohkem erinevates ühiskonnakihtides.

Tänuõnad

Soovin tänada juhendajat Liisi Ausmeest igakülgse abi ja toetuse eest. Olen tänulik ka kõikidele osalejatele, kes olid nõus antud uuringust osa võtma.

Kasutatud kirjandus

- Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T., & Gregory, W. L. (1999). Beliefs in conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637–647. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00160>
- Albert, S. M., & Duffy, J. (2012). Differences in Risk Aversion between Young and Older Adults. *Neuroscience and neuroeconomics*, 2012(1). <https://doi.org/10.2147/NAN.S27184>
- Allik, J., & Realo, A. (1997). Emotional experience and its relation to the Five-Factor Model in Estonian. *Journal of Personality*, 65(3), 625-647. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1997.tb00329.x>
- Ballew, M. T., Pearson, A. R., Goldberg, M. H., Rosenthal, S. A., & Leiserowitz, A. (2020). Does socioeconomic status moderate the political divide on climate change? The roles of education, income, and individualism. *Global Environmental Change*, 60. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2019.102024>
- Bauer, P. C., Barbera, P., Ackermann, K., & Venetz, A. (2016). Is the Left-Right Scale a Valid Measure of Ideology? *Political Behavior*, 39, 553-583. <https://doi.org/10.1007/s11109-016-9368-2>
- Bergmann, E. (2018). *Conspiracy & Populism: The Politics of Misinformation*. London: Palgrave Macmillan.
- Bernstein, H. (2019). *The History of a Lie: "The Protocols of the Wise Men of Zion"*. Glasgow: Good Press.
- Blackmore, S., & Troscianko, T. (1985). Belief in the paranormal: Probability judgements, illusory control, and the 'chance baseline shift'. *British Journal of Psychology*, 76(4), 459-468. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1985.tb01969.x>

- Bost, P. R., & Prunier, S. G. (2013). Rationality in Conspiracy Beliefs: The Role of Perceived Motive. *Psychological Reports, 113*(1), 118-128.
<https://doi.org/10.2466/17.04.PR0.113x17z0>
- Brotherton, R. (2015). *Suspicious Minds: Why We Believe Conspiracy Theories*. New York: Bloomsbury Sigma.
- Brotherton, R., French, C. C., & Pickering, A. D. (2013). Measuring belief in conspiracy theories: the generic conspiracist beliefs scale. *Frontiers in Psychology, 4*.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00279>
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology, 4*(225).
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- Cassese, E., Farhart, C., & Miller, J. (2020). Gender Differences in COVID-19 Conspiracy Theory Beliefs. *Politics & Gender, 16*(4), 1009-1018.
<https://doi.org/10.1017/S1743923X20000409>
- Chen, X., Zhang, S.X., Jahanshahi, A.A., Alvarez-Risco, A., Dai, H., Li, J., & Ibarra, V. G. (2020a). Belief in a COVID-19 Conspiracy Theory as a Predictor of Mental Health and Well-Being of Health Care Workers in Ecuador: Cross-Sectional Survey Study. *JMIR Public Health Surveillance, 6*(3). <https://doi.org/10.2196/20737>
- Chen, X., Pu, J., Shi, W., & Zhou, Y. (2020b). The Impact of Neuroticism on Symptoms of Anxiety and Depression in Elderly Adults: the Mediating Role of Rumination. *Current Psychology, 39*, 42–50. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9740-3>
- Cichočka, A., Marchlewska, M., & Zavala, A. G. (2015). Does Self-Love or Self-Hate Predict Conspiracy Beliefs? Narcissism, Self-Esteem, and the Endorsement of Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science, 7*(2), 157-166.
<https://doi.org/10.1177/1948550615616170>

- Daraei, M., & Mohajery, A. (2012). The Impact of Socioeconomic Status on Life Satisfaction. *Social Indicators Research, 112*(1). <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0040-x>
- Darwin, H., Neave, N., & Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories: The role of paranormal belief, paranoid ideation, and schizotypy. *Personality and Individual Differences, 50*(8), 1289–1293. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.02.027>
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin, 95*(3), 542–575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*, 71-75.
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science, 26*(6), 538–542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J., & Harvey, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: Hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking and Reasoning, 22*(1). <https://doi.org/10.1080/13546783.2015.1051586>
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Supplement: Advances in Political Psychology, 40*(S1), 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Egorova, M. S., Parshikova, O. V., Chertkova, Y. D., Staroverov, V. M., & Mitina, O. V. (2020). COVID-19: Belief in Conspiracy Theories and the Need for Quarantine. *Psychology in Russia: State of the Art, 13*(4), 3-25. <http://dx.doi.org/10.11621/pir.2020.0401>
- Ehin, P. & Solvak, M. (2010, 7. aprill). *European Election Study 2009 in Estonia*. Estonian National Election Study. <http://www.enes.ee/ep-elections-2009/>
- Eroglu, S. E., Bozgeyikli, H., & Calisir, V. (2009). Life Satisfaction Depending on Socio-Economic Status and Gender among Turkish Students. *Policy Futures in Education, 7*(4), 379-386. <https://doi.org/10.2304/pfie.2009.7.4.379>

Facing History and Ourselves. (2017). *Holocaust and Human Behavior (4th Edition)*. Brookline: Facing History and Ourselves.

Forgas, J. P., & Baumeister, R. F. (2019). *The Social Psychology of Gullibility*. Cambridge: Routledge.

Galliford, N., & Furnham, A. (2017). Individual difference factors and beliefs in medical and political conspiracy theories. *Scandinavian Journal of Psychology*, 58(5).
<https://doi.org/10.1111/sjop.12382>

Georgiou, N., Delfabbro, P., & Balzan, R. P. (2019). Conspiracy beliefs in the general population: The importance of psychopathology, cognitive style and educational attainment. *Personality and Individual Differences*. 151.
<https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109521>

Gervais, W. M., & Norenzayan, A. (2012). Analytic thinking promotes religious disbelief. *Science*, 336 , 493–496. <http://dx.doi.org/10.1126/science.1215647>

Gosling, S. D., Rentfrow, P. J. & Swann, W. B., Jr. (2003). A very brief measure of the Big Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37, 504-528.
[https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00046-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00046-1)

Grzesiak-Feldman, M. (2013). The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking. *Current Psychology*, 32, 100-118. <https://doi.org/10.1007/s12144-013-9165-6>

Hanel, P. H. P., Zarzeczna, N., & Haddock, G. (2018). Sharing the Same Political Ideology Yet Endorsing Different Values: Left- and Right-Wing Political Supporters Are More Heterogeneous Than Moderates. *Social Psychological and Personality Science*, 10(7), 874-882. <https://doi.org/10.1177/1948550618803348>

Henley, J., & McIntyre, N. (2020, 26. oktoober). *Survey uncovers widespread belief in 'dangerous' Covid conspiracy theories*. The Guardian.
<https://www.theguardian.com/world/2020/oct/26/survey-uncovers-widespread-belief-dangerous-covid-conspiracy-theories>

- Hornsey, M. J., Finlayson, M., Chatwood, G., & Begeny, C. T. (2020). Donald Trump and vaccination: The effect of political identity, conspiracist ideation and presidential tweets on vaccine hesitancy. *Journal of Experimental Social Psychology*, 88. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2019.103947>
- IBM. (2020, 7. detsember). Downloading IBM SPSS Statistics 26. IBM. <https://www.ibm.com/support/pages/downloading-ibm-spss-statistics-26>
- Imhoff, R., & Bruder, M. (2014). Speaking (un-)truth to power: Conspiracy mentality as a generalized political attitude. *European Journal of Personality*, 28(1), 25–43. <https://doi.org/10.1002/per.1930>
- JASP Team. (2020, 17. detsember). Download JASP. JASP. <https://jasp-stats.org/download/>
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-75. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339>
- Kalmus, V., Realo, A., & Siibak, A. (2011). Motives for internet use and their relationships with personality traits and socio-demographic factors. *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences*, 15(4), 385-403. <http://dx.doi.org/10.3176/tr.2011.4.04>
- Krouwel, A., Kutiyski, Y., Van Prooijen, J.-W., Martinsson, J., & Markstedt, E. (2017). Does extreme political ideology predict conspiracy beliefs, economic evaluations and political trust? Evidence from Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 435-462. <https://doi.org/10.5964/jspp.v5i2.745>
- Kuppens, P., Realo, A., & Diener, E. (2008). The role of positive and negative emotions in life satisfaction judgment across nations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 66–75. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.95.1.66>
- Lamberty, P., & Imhoff, R. (2018a). Powerful pharma and its marginalized alternatives? Effects of individual differences in conspiracy mentality on attitudes towards medical approaches. *Social Psychology*, 49(5), 255-270. <https://doi.org/10.1027/1864-9335/a000347>

- Lamberty, P., & Imhoff, R. (2018b). How paranoid are conspiracy believers? Toward a more fine-grained understanding of the connect and disconnect between paranoia and belief in conspiracy theories. *European Journal of Social Psychology, 48*(7), 909-926. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2494>
- Lamberty, P. K., Hellmann, J. H., & Oeberst, A. (2018). The winner knew it all? Conspiracy beliefs and hindsight perspective after the 2016 US general election. *Personality and Individual Differences, 123*, 236-240. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.11.033>
- LeBoeuf, R. A., & Norton, M. I. (2012). Consequence-cause matching: Looking to the consequences of events to infer their causes. *Journal of Consumer Research, 39*(1), 128–141. <https://doi.org/10.1086/662372>
- Levy, N. (2007). Radically Socialized Knowledge and Conspiracy Theories. *Episteme, 4*(2), 181-192. <https://doi.org/10.3366/epi.2007.4.2.181>
- Lewandowsky, S., Oberauer, K., & Gignac, G. E. (2013). NASA Faked the Moon Landing—Therefore, (Climate) Science Is a Hoax: An Anatomy of the Motivated Rejection of Science. *Psychological Science, 24*(5), 622-633. <https://doi.org/10.1177/0956797612457686>
- Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V. K., & Chin, M. (2014). Examining the Relationship Between Conspiracy Theories, Paranormal Beliefs, and Pseudoscience Acceptance Among a University Population. *Applied Cognitive Psychology, 28*(5), 617–625. <https://doi.org/10.1002/acp.3042>
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*(1), 81-90. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.81>
- McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An introduction to the Five-Factor Model and its applications. *Journal of Personality, 60*, 175-215. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x>

- Margolis, S., Schwitzgebel, E., Ozer, D. J., & Lyubomirsky, S. (2018). A New Measure of Life Satisfaction: The Riverside Life Satisfaction Scale. *Journal of Personality Assessment*, *101*(6), 621-630. <https://doi.org/10.1080/00223891.2018.1464457>
- Mägi, K. A. (2016). *Eksperiment interneti mõjust vandenõuteooriate usutavusele*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut.
- Natrass, N. (2012). *The AIDS Conspiracy: Science Fights Back*. New York: Columbia University Press.
- Neuberg, S. L., Kenrick, D. T., & Schaller, M. (2011). Human threat management systems: Self-protection and disease avoidance. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, *35*(4), 1042–1051. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2010.08.011>
- Oliver, J. E., & Wood, T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science*, *58*(4), 952-966. <https://doi.org/10.1111/ajps.12084>
- Orosz, G., Krekó, P., Paskuj, B., Tóth-Király, I., Böthe, B., & Roland-Lévy, C. (2016). Changing Conspiracy Beliefs through Rationality and Ridiculing. *Frontiers in psychology*, *7*(1525). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01525>
- Ott, M. (2019, 22. märts). *Ühiskonna poliitilised mõõtmed. Vasak- ja parempoolsus*. Sirp. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/uhiskonna-poliitilised-mootmed-vasak-ja-parempoolsus/>
- Parlapani, E., Holeva, V., Nikopoulou, V. A., Sereslis, K., Athanasiadou, M., Godosidis, A., Stephanou, T., & Diakogiannis, I. (2020). Intolerance of Uncertainty and Loneliness in Older Adults During the COVID-19 Pandemic. *Frontiers in psychiatry*, *11*(842). <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00842>
- Pavot, W. & Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction With Life Scale. *Psychological Assessment*, *5*, 164–172. <http://dx.doi.org/10.1037/1040-3590.5.2.164>
- Pigden, C. (1995). Popper Revisited, or What Is Wrong With Conspiracy Theories? *Philosophy of the Social Sciences*, *25*(1), 3-34. <https://doi.org/10.1177/004839319502500101>

- Pillay, A. L., & Barnes, B. R. (2020). Psychology and COVID-19: impacts, themes and way forward. *South African Journal of Psychology, 50*(2), 148-153.
<https://doi.org/10.1177/0081246320937684>
- Raihani, N. J., & Bell, V. (2019). An evolutionary perspective on paranoia. *Nature Human Behaviour, 3*, 114–121. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0495-0>
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The Big Five Personality Factors and Personal Values. *Personality and Social Psychology Bulletin, 28*(6), 789–801.
<https://doi.org/10.1177/0146167202289008>
- Romer, D., & Jamieson, K. H. (2020). Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the U.S. *Social Science & Medicine, 263*.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356>
- Schmaltz, R. & Lilienfeld, S. O. (2014). Hauntings, homeopathy, and the Hopkinsville Goblins: using pseudoscience to teach scientific thinking. *Frontiers in Psychology, 5*.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00336>
- Schudson, M. (2004). Notes on Scandal and the Watergate Legacy. *American Behavioral Scientist, 47*(9), 1231-1238. <https://doi.org/10.1177/0002764203262345>
- Shahsavari, S., Holur, P., Tangherlini, T., Roychowdhury, V., & Wang, T. (2020). Conspiracy in the time of corona: automatic detection of emerging COVID-19 conspiracy theories in social media and the news. *Journal of Computational Social Science, 3*(5), 279-317.
<https://doi.org/10.1007/s42001-020-00086-5>
- Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research, 5*, 475–492. <https://doi.org/10.1007/BF00352944>
- Southwell, D. & Twist, S. (2002). *Vandenõud: teooriad, intriigid, paranoiad*. Tallinn: Tänapäev.
- Stein, R. A., Ometa, O., Shetty, S. P., Katz, A., Popitiu, M. I., & Brotherton, R. (2021). Conspiracy theories in the era of COVID-19: A tale of two pandemics. *International Journal of Clinical Practice, 75*(2). <https://doi.org/10.1111/ijcp.13778>

- Suits, M. (2012). *Vandenõuteooriad kui tõlgendusüsteem ja maailmapilt: vaateid uuele maailmakorrale*. Magistritöö. Tartu Ülikool, Eesti ja võrdleva rahvaluule osakond
- Swami, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: the case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology*, 3(280).
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00280>
- Swami, V., & Coles, R. (2010). The truth is out there: belief in conspiracy theories. *The Psychologist*, 23(7), 560-563.
http://www.thepsychologist.org.uk/archive/archive_home.cfm?volumeID=23&editionID=190&ArticleID=1694
- Swami, V., & Furnham, A. (2012). Examining Conspiracist Beliefs About the Disappearance of Amelia Earhart. *The Journal of General Psychology*, 139(4), 244-59.
<https://doi.org/10.1080/00221309.2012.697932>
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., & Furnham, A. (2010). Unanswered Questions: A Preliminary Investigation of Personality and Individual Difference Predictors of 9/11 Conspiracist Beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24(6), 749-761.
<https://doi.org/10.1002/acp.1583>
- Swami, V., Stieger, S., Pietschnig, J., & Coles, R. (2011). Conspiracist Ideation in Britain and Austria: Evidence of a Monological Belief System and Associations Between Individual Psychological Differences and Real-World and Fictitious Conspiracy Theories. *British Journal of Psychology*, 102(3), 443-463. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.2010.02004.x>
- Swami, V., Stieger, S., Pietschnig, J., Nader, I. W., & Voracek, M. (2012). Using more than 10% of our brains: Examining belief in science-related myths from an individual differences perspective. *Learning and Individual Differences*, 22(3), 404-408.
<https://doi.org/10.1016/j.lindif.2011.12.005>

- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S., & Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, *133*(3), 572-585. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2014.08.00>
- Swami, V., Tran, U. S., Stieger, S., Pietschnig, J., Nader, I. W., & Voracek, M. (2016). Who Believes in the Giant Skeleton Myth? An Examination of Individual Difference Correlates. *SAGE Open*, *6*(1). <https://doi.org/10.1177/2158244015623592>
- Sunstein, C. R., & Vermeule, A. (2009). Symposium on Conspiracy Theories Conspiracy Theories: Causes and Cures. *The Journal of Political Philosophy*, *17*(2), 202–227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x>
- Tang, F., Liang, J., Zhang, H., Kelifa, M. M., He, Q., & Wang, P. (2020). COVID-19 related depression and anxiety among quarantined respondents. *Psychology and Health*, *36*(2), 164-178. <https://doi.org/10.1080/08870446.2020.1782410>
- Thompson, D. (2008). *Counterknowledge*. London: Atlantic Books.
- Trochim, W. M., & Donnelly, J. P. (2006). *The research methods knowledge base*. Cincinnati: Atomic Dog.
- United Nations. (2020, 13. mai). *Policy brief: COVID-19 and the need for action on mental health*. United Nations. https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/un_policy_brief-covid_and_mental_health_final.pdf
- University of Cambridge. (2018, 23. november). *Brexit and Trump voters more likely to believe in conspiracy theories, survey study shows*. University of Cambridge. <https://www.cam.ac.uk/research/news/brexit-and-trump-voters-more-likely-to-believe-in-conspiracy-theories-survey-study-shows>
- Uscinski, J. E., & Parent, J. M. (2014). *American Conspiracy Theories*. New York: Oxford University Press.
- Van Prooijen, J.-W. (2016). Why Education Predicts Decreased Belief in Conspiracy Theories. *Applied Cognitive Psychology*, *31*(1), 50-58. <https://doi.org/10.1002/acp.3301>

- Van Prooijen, J.-W. (2018). *The Psychology of Conspiracy Theories*. New York: Routledge.
- Van Prooijen, J.-W., & Acker, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology, 29*(5), 753–761. <https://doi.org/10.1002/acp.3161>
- Van Prooijen, J.-W., & Douglas, K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory Studies, 10*(3), 323-333. <https://doi.org/10.1177/1750698017701615>
- Van Prooijen, J.-W., & Douglas, K. M. (2018). Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain. *European Journal of Social Psychology, 48*(7), 897-908. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2530>
- Van Prooijen, J.-W., & Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology, 43*(1), 109–115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
- Van Prooijen, J.-W., & Krouwel, A. P. M. (2019). Psychological Features of Extreme Political Ideologies. *Current Directions in Psychological Science, 28*(2), 159-163. <https://doi.org/10.1177/0963721418817755>
- Van Prooijen, J.-W., & Van Vugt, M. (2018). Conspiracy Theories: Evolved Functions and Psychological Mechanisms. *Perspectives on Psychological Science, 13*(6), 770-788. <https://doi.org/10.1177/1745691618774270>
- Van Prooijen, J.-W., Krouwel, A. P. M., & Pollet, T. V. (2015). Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science, 6*(5), 570-578. <https://doi.org/10.1177/1948550614567356>
- Van der Wal, R. C., Sutton, R. M., Lange, J., & Braga, J. P. N. (2018). Suspicious binds: Conspiracy thinking and tenuous perceptions of causal connections between co-occurring and spuriously correlated events. *European Journal of Social Psychology, 48*(7), 970-989. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2507>

- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063–1070. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.54.6.1063>
- West, H. G., & Sanders, T. (2003). *Transparency and conspiracy: Ethnographies of suspicion in the New World Order*. Durham, NC: Duke University Press.

Lisa A

Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala

Käesolevas küsimustikus väljendab iga väide mingit üldist aktsepteeritud tõde, vandenõuteooriat või nähtuste/sündmuste alternatiivset selgitust. Palun loe tähelepanelikult iga väidet ja vasta allpool kirjeldatud skaalal, kui palju Sa seda väidet usud. Siin ei ole õigeid ega valesid vastuseid, sest siinkohal on oluline ainult see, mida Sina arvad ja usud.

Vastamise skaala:

1 Ei usu üldse	2	3	4 Arvan, et mingi tõepõhi võib sellel olla	5	6	7 Usun täielikult
---	----------	----------	---	----------	----------	--

1. Meie elu mõjutavad suurel määral võimul olevate isikute salasepitsused.
2. Kliimasoojenemine on inimeste poolt põhjustatud.
3. Astroloogia abil tuleviku ennustamine on võimatu.
4. New Yorgi kaksiktornide terrorirünnakud (9/11) oli Ameerika Ühendriikide valitsuse poolt korraldatud.
5. Pärast inimese surma eksisteerib tema hing mingis olekus meie maailmas edasi.
6. Uut ja arenenud tehnikat hoitakse tagasi, sest see kahjustaks praegust tööstust.
7. Peavoolumeedia on usaldusväärne.
8. Looduslikud kristallid annavad elujõudu ja tervendavat energiat.
9. Vaktsineerimine suurendab riski autismi tekkeks.
10. Enamik inimesi kasutab ainult umbes 10% enda ajumahust.
11. Surnud inimesega kontakti võtta ja suhelda on võimatu.
12. Hiina levitas tahtlikult koroonaviirust, et kahjustada teiste riikide majandust.
13. Teooriad, mille kohaselt suurriigid (USA, Hiina jt) viivad kodanike peal läbi uute ravimite ja/ või tehnoloogiate eksperimente ilma nende teadmise ja nõusolekuta, on valed.
14. Loch Nessi koletis on inimeste poolt loodud fantaasia.

15. Lood maavälise elu esindajatest, kes käivad Maa peal ning röövivad inimesi ja loomi, on väljamõeldud.
16. Parvlaev Estonia lasti tahtlikult põhja (ehk Estonia hukk polnud õnnetus).
17. Maa on kerakujuline, mitte lapik.
18. Teooriad salaorganisatsioonidest, mis mõjutavad oluliselt suuri poliitilisi otsuseid, on valed.
19. Taevakehad mõjutavad meie iseloomu ja käitumist.
20. Eesti riik jälgib enamikku elanikke erinevate vahenditega (näiteks telefonide pealtkuulamisega).
21. Valitsuse teadmisel toimetatakse Eestisse salaja suurel hulgal pagulasi.
22. Maavälised olendid on külastanud Maad juba tsivilisatsiooni algusest saati ning mõjutanud inimeste arengut.
23. Adolf Hitler sooritas 1945. aastal enesetapu, seega teooriad tema põgenemisest Argentiinasse on valed.
24. Väljaõppinud arst ravib tõhusamalt kui sensitiivid/selgeltnägijad.
25. Mõistusekontrolli (*mind-control*, ajupesu) tehnoloogiate kasutamine inimeste mõtlemise ja otsuste mõjutamiseks on maailmas laialt levinud.
26. Täiskuu mõju inimeste käitumisele on üldjuhul väike või puudub üldse.
27. Koroonaviirus on olemas ehk teooriad, mille kohaselt see on väljamõeldis, on valed.
28. Osad objektid (näiteks viie kroonlehega sireliõis) toovad õnne.
29. Inimesed on viibinud Kuu pinnal.
30. Riikide valitsused varjavad teavet maavälise elu esindajate säilmete või allakukkunud sõiduriistade kohta.
31. Inimene ise valib enda seksuaalsuse (mitte ei sünni näiteks homoseksuaalsena).
32. Kirurgiline näomask aitab takistada õhu kaudu leviva viiruse levikut (eriti kui seda kannab haigestunud inimene).
33. Numbritel ja kuupäevadel puudub eriline tähendus ja maagia, näiteks number 13 ei too halba.
34. Enamik meedias ringlevaid vandenõuteooriaid on valed.

Lisa B

Alternatiivsetesse Teoriatesse Uskumise Skaala kirjeldav statistika ja korrelatsioonid erinevate muutujatega

Alternatiivsetesse Teoriatesse Uskumise Skaala (ATUS; 34 väidet) koosneb kolmest alaskaalast: üldist konspiratiivset mõtlemist näitav skaala (10 väidet), spetsiifilisi vandenõuteooriaid väljendav skaala (11 väidet) ja pseudoteaduslikke teooriaid näitav skaala (13 väidet). Tabelis B1 on esitatud terve skaala ja selle alaskaalade kirjeldav statistika. ATUS skaala maksimaalne tulemus sai olla 238 punkti. Antud uuringus leiti maksimaalse tulemusena 183 punkti. Minimaalne tulemus sai olla 34 punkti, mis ka saavutati. Skaala keskmine tulemus oli 83.42 punkti. ATUS alaskaaladest oli kõige kõrgem keskmine tulemus üldise konspiratiivse mõtlemise skaalal ning kõige madalam keskmine tulemus spetsiifiliste vandenõuteooriate skaalal. Kui võtta kriteeriumiks, et sisereleiaablus on rahuldav kui $\alpha > 0.7$ ja hea kui $\alpha > 0.8$, siis hea sisereleiaablusega olid kõik muutujad.

ATUS skaala puhul sai üle vaadatud kõigi väidete omavahelised korrelatsioonid. Leiti 7 väidet, millel olid veidi halvemad seosed teiste väidetega. Need väited olid: „Teooriad, mille kohaselt suurriigid (USA, Hiina jt) viivad kodanike peal läbi uute ravimite ja/ või tehnoloogiate eksperimente ilma nende teadmise ja nõusolekuta, on valed“ (üldine konspiratiivne mõtlemine); „Kliimasoojenemine on inimeste poolt põhjustatud“ ja „Maa on kerakujuline, mitte lapik“ (spetsiifilised vandenõuteooriad); „Inimene ise valib enda seksuaalsuse (mitte ei sünni näiteks homoseksuaalsena)“, „Loch Nessi koletis on inimeste poolt loodud fantaasia“, „Taevakehad mõjutavad meie iseloomu ja käitumist“ ja „Osad objektid (näiteks viie kroonlehega sireliõis) toovad õnne“ (pseudoteaduslikud teooriad). Jättes need väited välja, jäi kõiki kolme alaskaalasse alles 9 väidet (kokku 27 väidet). Leitud uus muutuja ja selle omadused on esitatud Tabelis B1. ATUS uue muutuja maksimaalne tulemus sai olla 189, käesolevas uuringus oli selleks 155 punkti. Minimaalne tulemus sai olla 27 punkti, mis ka saavutati. Keskmine tulemus oli 67.9 punkti. Uue muutuja sisereleiaablus on heal tasemel.

Tabel B1.*ATUS skaala kirjeldav statistika.*

Muutujad	M	SD	Min	Max	α
ATUS (kokku) ^a	83.4	32.0	34.0	183.0	.93
Üldine konspiratiivsus ^b	30.9	11.8	10.0	69.0	.86
Vandenõuteooriad ^b	23.0	10.5	11.0	65.0	.85
Pseudoteaduslikud teooriad ^b	29.6	13.9	13.0	68.0	.86
ATUS (uus muutuja) ^c	67.9	27.4	27.0	155.0	.93

Märkus. ^a ATUS – Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala; ^b Üldine konspiratiivsus, vandenõuteooriad ja pseudoteaduslikud teooriad on ATUS-e 3 alaskaalat; ^c ATUS (uus muutuja) on muutuja, kus on ATUS-e koguskaalast välja jäetud 7 väite tulemused; M = aritmeetiline keskmine; SD = standardhälve; Min – miinimum; Max – maksimum; α = Cronbachi alfa; * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Tabelis B2 on esitatud Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala koguskoori, alaskaalade ning uue muutuja (kus on ATUS-e kogutulemist välja jäetud 7 väite tulemused) omavahelised korrelatsioonid. Ekstsessi ja asümmeetrikordajat kasutati normaaljaotuslikkuse kontrolliks. Kui võtta kriteeriumiks, et ekstsess ja asümmeetriakordaja peavad olema -1 ja 1 piires, siis normaaljaotuslikud olid Alternatiivsetesse Teooriatesse Uskumise Skaala (ATUS) üldiste konspiratsioonilist mõtlemist näitavate väidete alaskaala, pseudoteaduslikke teooriaid väljendavate väidete alaskaala ning ATUS küsimustiku kolme alaskaala kooslus. ATUS-e kindlaid vandenõuteooriaid väljendavate väidete alaskaala ei olnud normaaljaotuslik (ei jäänud ka -2 ja 2 piiresse). Muutujate vaheliste seoste hindamiseks viidi läbi korrelatsioonanalüüs. Enamike

muutujate puhul kasutati Pearsoni korrelatsioonikordajat, ainult spetsiifiliste vandenõuteooriate alaskaala korral kasutati Spearmani korrelatsioonikordajat. Leitud tulemused näitavad kõrgeid seoseid alaskaalade vahel, mis lisaks Cronbachi alfa tulemile tõestavad, et antud alaskaalad on võimalik edukalt koos uurida.

Tabel B2.

ATUS alaskaalade omavahelised korrelatsioonid

Muutujad	2. Üld. k.	3. Vandenõut.	4. Pseudot. t.	5. ATUS (uus)
1.ATUS (kokku)	.92***	.85***	.85***	.99***
2.Üldine konspiratiivsus		.74***	.64***	.91***
3.Vandenõuteooriad	.74***		.61***	.84***
4.Pseudoteaduslikud teooriad	.64***	.61***		.85***
5.ATUS (uus muutuja)	.91***	.84***	.85***	

Märkus. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Tabelis B3 on esitatud ATUS skaala korrelatsioonid erinevate muutujatega. Normaaljaotuslikud muutujad olid Eluga Rahulolu Skaala, PANAS skaala mõlemad alaskaalad ning Kümneväitelise Isiksuseküsimustiku kõik isiksusejooned. Kui võtta kriteeriumiks vahemik -2 ja 2, mida toetavad Trochim ja Donnelly (2006), siis osutusid normaaljaotuslikuks veel osalejate vanus. Enamike muutujate puhul kasutati Pearsoni korrelatsioonikordajat, ainult spetsiifiliste vandenõuteooriate alaskaala korral kasutati Spearmani korrelatsioonikordajat (sest antud alaskaala ei olnud normaaljaotuslik). Leitud tulemused näitavad sarnaseid seoseid muutujatega ATUS alaskaalade ja kogutulemi vahel. Samuti on sarnaste väärtustega ATUS koguskaala vana ja uus muutuja. Kuna

uuel muutujal on väidete omavahelised korrelatsioonid paremad (ehk on välja jäetud väited, mille olid halvemad seosed teiste väidetega), siis kasutasin töö tulemuste osas just ATUS-e uut muutujat.

Tabel B3.

ATUS skaala korrelatsioonid erinevate muutujatega.

Muutujad	Korrelatsioonid				
	ATUS (kokku)	Üldine Konspirati ivsus	Vandenõuteo oriad	Pseudotead uslikud t.	ATUS (uus)
1.Eluga Rahulolu Skaala	-.04	-.10	-.02	-.00	-.04
2.PANAS negatiivne afekt	.15**	.18**	.11	.16**	.14*
3. PANAS positiivne afekt	.12*	.06	.12*	.13*	.12*
4.Neurotilisus ^a	.08	.08	.11	.09	.09
5.Ekstravertsus	.07	-.00	.04	.14*	.07
6.Avatus kogemusele	-.03	-.01	-.07	-.03	-.02
7. Sotsiaalsus	.04	-.02	-.02	.12*	.05
8.Meelekindlus	.05	.02	.05	.05	.06
9.Osaleja vanus	.33***	.23***	.22***	.34***	.32***

Märkus. ^a Suure Viisiku muutujad (4.-8. muutuja) pärinevad Kümneväitelisest Isiksuseküsimustikust. * $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$.

Lisa C

Erakondade eelistused vastajate seas ning selle seosed ATUS testiga

Esiteks sai vastajatelt küsitud, millise erakonna poolt nad hääletasid Riigikogu valimistel 2019. aastal. Tabelis C1 on esitatud vastajate erakonna eelistused (mitu inimest pooldas kindlat erakonda) ning selle seosed ATUS skaalaga (kindla erakonna pooldajate ATUS testi tulemused – aritmeetiline keskmine, standardhälve, miinimum ja maksimum).

Tabel C1.*Erakondade eelistused ja ATUS skaala.*

Erakond ^a	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>
Eesti Keskerakond	5	2.33	0.78	1.37	3.44
Eesti Konservatiivne Rahvaerakond	30	3.55	1.20	1.19	5.74
Eesti Reformierakond	103	2.20	0.73	1.04	4.63
Eesti Vabaerakond	1	5.04	-	-	-
Elurikkuse erakond	8	3.13	0.90	1.93	4.56
Erakond Eesti 200	24	2.15	0.86	1.00	4.41
Erakond Eestimaa Rohelised	16	2.76	1.21	1.19	5.52
Isamaa Erakond	10	3.03	0.79	2.04	4.82
Sotsiaaldemokraatlik Erakond	54	2.09	0.58	1.15	3.22
Eestimaa Ühendatud Vasakpartei	0	-	-	-	-

Üksikkandidaat	5	3.79	0.79	2.85	4.63
Ei käinud valimas/ ei mäleta	70	2.67	1.13	1.22	5.26

Märkus: ^a Erakond = millise erakonna poolt hääletati Riigikogu valimistel 2019. aastal, *N* = erakonna valijate hulk, *M* = aritmeetiline keskmine ATUS testis, *SD* = standardhälve, *Min* – miinimum, *Max* – maksimum.

Teiseks sai vastajatelt küsitud, kui Riigikogu valimised oleksid homme, millise erakonna poolt nad hääletaksid. Tabelis C2 on esitatud vastajate erakonna eelistused (mitu inimest pooldas kindlat erakonda) ning selle seosed ATUS skaalaga (kindla erakonna pooldajate ATUS testi tulemused – aritmeetiline keskmine, standardhälve, miinimum ja maksimum).

Tabel C2.

Erakondade eelistused, kui valimised oleksid homme ja ATUS skaala.

Erakond ^a	N	M	SD	Min	Max
Eesti Keskerakond	0	-	-	-	-
Eesti Konservatiivne Rahvaerakond	24	3.56	1.15	1.63	5.74
Eesti Reformierakond	80	2.18	0.70	1.04	3.96
Eesti Tulevikuerakond (Eesti Vabaerakond + Elurikkuse Erakond)	7	2.60	0.66	1.74	3.30
Erakond Eesti 200	84	2.20	0.73	1.07	4.82
Erakond Eestimaa Rohelised	22	2.83	1.20	1.26	5.52
Isamaa Erakond	8	3.14	0.93	1.93	4.89

Sotsiaaldemokraatlik Erakond	46	2.06	0.75	1.00	4.38
Eestimaa Ühendatud Vasakpartei	0	-	-	-	-
Erakond Rahva Tahe	1	3.52	-	-	-
Eesti Iseseisvuspartei	0	-	-	-	-
Eesti Vabaduspartei – Põllumeeste Kogu	0	-	-	-	-
Ei valiks ühtegi neist	53	3.13	1.17	1.44	5.26

Märkus: ^a Erakond = millise erakonna poolt hääletaksid Riigikogu valimistel, kui Riigikogu valimised oleksid homme, *N* = erakonna valijate hulk, *M* = aritmeetiline keskmine ATUS testis, *SD* = standardhälve, *Min* – miinimum, *Max* – maksimum.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____ Tuuli Lepland _____,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

_____ Alternatiivsetesse teooriatesse uskumise seosed subjektiivse heaolu, poliitiliste vaadete ja sotsiaalmajandusliku olukorraga _____,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ Liisi Ausmees, *PhD* _____,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Tuuli Lepland

31.05.2021